

JEGYZETEK

AZ ÁLLAM KELETKEZÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

IRTA

DR. BÁRDOSSY LÁSZLÓ

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE

(WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Budapest, VI., Andrássy-út 21

Mély kövölakal

Z 509560

A
670

dr. Bárdossy László

JEGYZETEK

AZ ÁLLAM KELETKEZÉSÉNEK KÉRDÉSÉHEZ

IRTA

DR. BÁRDOSSY LÁSZLÓ

(DOKTORI ÉRTEKEZÉS)

BUDAPEST

1917

I.

Vajjon lehet-e — amint azt általában szokták — az «emberiség államokra válásáról» beszélni?

Első tekintetre úgy látszik, hogy igen. Hiszen az emberiség csakugyan külön-külön, államokra váltan él. A legélesebben körülhatárolt, elvált embercsoportok: az államok.

Mégis, ha jól a dolog mélyére tekintünk, úgy tűnik fel, mintha a kérdésnek ebben a formában való tárgyalása — hallgatólágosan bár — egy feltételezést rejtene magában. Azt a feltételezést, hogy az emberiség, egy időben, mint egységes homogen tömeg, együttesen élt és hogy az államok az ebből való csoportokra válás eredményei.

Ez a feltételezés, eltekintve még igazolatlan voltától, előre jelöli ki kérdésünk egész területét, vizsgálódásaink körét; azaz kiinduló pontunkat (az egész emberiség egységes csoportbani, homogen állapotát, mint primär állapotot) s magát a kérdéses létrehozó folyamatot (a szétválást) is. Mindezek helyességének vagy helytelenségének kiderítése végett ezt a feltételezést kell legelőbb is vizsgálat alá vennünk!

1. §. Az ember minden «emberré minősítő» tulajdonsága: erkölce, vallása, nyelve, művészete, egész intellektusa csak társasviszonyban érvényesül, csak társasviszonyban jöhet létre. Ezeknek a tulajdonságoknak a jelenléte nemcsak a jelenlegi egymáshoz fűzöttségnek, társas együttélésnek a bizonyítéka, hanem annak is, hogy

az embernek, már kialakulásuk előtt jóval, tartósan, csoportosan, együttesen kellett élnie, épen, hogy ezek a tulajdonságok, a társas együttélés eredményeiként, jelenségeiként létrejöhessenek.

Nem mondjuk, hogy a nyelv, vallás stb. oka az együttélésnek, hanem, hogy annak eredménye, terméke, bizonyítéka. Vagyis azt látjuk belőlük, hogy még mielőtt kialakultak volna, az emberiség már (nyilván más okokból) kollektív életet élt.

Ilyen emberré minősítő tulajdonság azonban sokféle van. Egymástól teljesen elütő nyelvek, lényegesen különböző erkölcsök, vallások; még a gondolkozásnak is specifikusan más és más módjai vannak.

Ha a nyelvnek, vallásnak stb, a kollektív életet bizonyító volta megáll, úgy a különböző nyelvek, az erkölcsnek, vallásnak az a sokfélesége nyilván arra mutat rá, hogy az emberiség *nem egy* csoportban élte le ezt a kollektív életet még kezdetben sem, hiszen képződésüknek a legelső időkre kell vissza mennie. Maguk a fajok éles anthropologiai különbségei is ezt látszanak igazolni. A legrégibb festmények, karcolatok, szobrok, a különböző típusok ellentétét ép oly kifejezetten mutatják, mint a mai megfigyelések. Ameddig a történelem emlékezete visszanyúlik, olyan különbségek, mint az egyes fajok közöttiek, nem állottak elő.*

Míg tehát a nyelv, vallás, stb. egy feltétlen csoportéletnek a bizonyítékai; a *különböző* nyelvek, fajok annak, hogy az ember egymástól különböző csoportokban élt eredetileg, vagy legalább is szaporodásával egyidejűleg azonnal ilyen csoportokba különült el.

2. §. Már a fentiekből is látszik, hogy az ember társaslény-volta, «emberi» minőségéhez tartozik, hogy tehát egy független, separált egyéni állapot érthetetlen

* Bagehot: Der Ursprung der Nationen, 123. old.

és elfogadhatatlan, s a tényleges fejlődésnek sohasem szolgálhatott kiinduló pontjául, alapjául. Ilyen teljes egyéni állapotból való további, *tudatos* egyesülés már olyan magas intelligenciát feltételez, melyhez az ember, ilyen egyéni állapotában, soha maga el nem juthatott volna. Annál is kevésbbé, mert maga az intelligencia és az egyesülés minden más eszköze (nyelv) nyilvánvalóan csak társas együttélés eredménye lehet.

Azt, tehát határozottan konstatálhatjuk, hogy az ember társas lény,* mindenütt csak mint ilyen található.

Ennek a kétségtelen ténynek a külső okairól nem igen beszélhetünk! Legfeljebb motivumokra mutathatunk rá. Ezek között *legelőbb* is az ember *nemi* egymásra utaltságára. Ha hozzá vesszük, hogy az ember gyermek-kora, amikor még védelemre, segítségre, táplálásra szorul: meglehetősen hosszú (sőt minden állaténál hosszabb**), úgy rémlik, előttünk van az együttélés *második* nagy motivuma az anya (szülő) és gyermekei egymásra utaltságában.

Ezt a másodikat positive is kifejezhetjük! Világosnak látszik, hogy csak ott nem volt kipusztulásig nagy a gyermekhalandóság: csak azok a fajok maradhattak fenn, melyeknél szülők és gyermekeik tartósan együttéltek, előbbieket, utóbbiakat védték. Vegyük ehhez, hogy a szaporodás eleinte meglehetősen nagy s így a védelemre már nem szoruló kicsinyek helyébe, mindig újak jönnek, azaz, mikor a szétválasztás már lehetséges volna, új, összetartó tényezők lépnek elő.

Kimutathatólag tehát ez a kettő: a *nemi* és (a gyermekek és szülők) *védelmi* egymásra utaltsága hat, egymásból szakadatlanul megújulva, s ez motiválja az ember kollektív életét.

* Igy: Rauber: Urgeschichte des Menschen. II. Waitz: Anthropolog. d. Naturvölk.

** Rauber: id. munk. II. 320.

Bizonyítékul csak annyit, hogy ez a jelenség (primitív formákban) megismétlődik mindazoknál az állatfajoknál is, ahol a gyermekkor relative hosszú.

3. §. Felvetődik most a kisebb, külön csoportok kérdése. Mi ennek a külön «csoportosulás»-nak az oka? Ismét csak motívumokra mutathatunk rá! Elsősorban arra, hogy nagyobb csoportok keletkezésének földrajzi akadályok, élelmezési nehézségek álltak útjában. Egész Európa és Ázsia erdővel sűrűn benőtt hegyes vidékein csak egymástól távol eső, tehát elválasztólag ható, kisebb folyammenti, tisztások voltak emberi életre alkalmasak.*

(Magának, az «*emberi nem*» egységes, kizárólag egy helyből kiinduló, vagy egyidejűleg, egymástól függetlenül, több helyen meginduló *eredetének* kérdése is ide tartoznék. Mi azonban csak motívumokra mutatunk rá!)

Egy-egy kisebb csoport maga is szétszakadni kényszerülhetett, nagyobb elszaporodás után pl. egy csoport részeinek oly messzi vidéket kellett bejárnia a szükséges élelmiszerek beszerzése végett, hogy ennek a résznek (valószínűleg nem *egy egyénnek*) a közös gyűlhelyre való állandó visszatérése végre lehetetlenné vált. Különben is, mindazok a tényezők, amelyek az emberi együttélésnek ellentálltak: felnőtt gyermekek önállósulása, családi elkülönülések, motívumul szolgáltak külön csoportok keletkezésének. Az egyszer már létrejött (vagy eredeti (?)) különbségek: a fajok az elkülönözöttséget még határozottabbá, élesebbé tették, sőt tovább fejlesztették.

Bármily érdekes volna itt a fajok keletkezésének kérdését is — bár csak futólagos — vizsgálat alá venni, még sem tehetjük. Kérdésünk tulajdonképeni tárgyától, nagyon is messze vezetnénk vele. Csak annyit konstatalunk, hogy a legnevesebb kutatók is megegyeznek abban, hogy a fajok kialakulása (ha *nem* eredetiek (?))

* Bagehot: id. munk.

csak az ember úgynevezett erkölcs előtti állapotában, a prehisztórikus idők legelején, játszódhatott le.*

4. §. Bennünket mindebből csak az érdekel amit a fentiekkel most már bizonyítva is látunk és amire a továbbiakban még szükségünk lesz, hogy az ember léte kezdetén az ethnologia és a történelem emlékeinek is megfelelő *több* kisebb csoportban élt. Független egyéni élete csak úgy nem lehet kiindulópontunk, mint az *egész* emberiséget magába foglaló csoport-élet, amelyből az államok aztán szétváltak volna!

Első eredményeink, amit vizsgálódásunk helyességének érdekében leszögezni kívánunk:

I. *Nem* az «egységes emberiség»(?) vált államokra közvetlenül, hanem eredeti embercsoportokból, különösen eleinte, ezek *egyesüléséből* alakult ki a formák egész során keresztül az állam.

II. Az állam tehát, nem *szétválás* eredménye, vagy nem *csak* szétválásé; bár ma tényleg válaszfalakat is képez, genetice — és ez az ami érdekel bennünket — nem így jött létre. Benne nemcsak az emberiség szétvált (helyesebben elkülönült) csoportjait kell látnunk, de más oldalról, egy legalkalmasabb formát, az eredetileg rendezetlenül és elszigetelten egymás mellett élő embercsoportok magasabb összeműködésére.

A fentiekből eredményül az is következik, hogy kérdésünk nem a szétválásnak,** (amely esetben a fajok, árnyalataik, sőt a hordák külső okai és keletkezésük is idetartoznék), hanem csak az *állam keletkezésének kérdése*.

* Wallace (Bagehot id. munk.).

** Illetőleg: a szétvált állapot miertjének.

II.

Kérdésünkre, mely a fentiek szerint lényegében az állam-keletkezés okának, vagy okainak kérdése, megoldások módjainak egy egész sora áll rendelkezésünkre.

Egészen általánosságban akarjuk a legszokottabbakat tárgyalni s csak a könnyebb áttekinthetőség kedvéért disztíngválunk. A megkülönböztetés, ami szerint a módokat osztályozzuk, a szempont, melyből legelsősorban is vizsgáljuk: az alap, a bázis, a *kiindulópont milyensége*. Kérdésünkre és minden genetikai kérdésre ez, a legjellemzőbb.

Vannak, akik az «állam-keletkezés» kérdésénél, előzetes meghatározásokból: — az állam lényegének, vagy a mai, fejlett államnak, vagy az államcélnak fogalmi meghatározásából, tehát egy *logikai absztrakcióból* s rendszerint *egy* principiumból indulnak ki.

Az ilyen kiindulópontok legtöbbször maguk határozzák meg a további végleges megoldás mikéntjét is.

Az állam egy absztrakt fogalmi meghatározása, mint kiindulópont pld. oda vezet, — mivel ennek az absztrakciónak a realis jelenségekkel való okozati kapcsolatát kimutatni majdnem lehetetlen, — hogy eredménykép kimondják: — «az állam specifikus valami, s mint ilyen «causa sui», egy sajátos folyamat által önmagát hozta létre». Vagy legfeljebb, bizonyíthatatlan transcendes okokat kapcsolnak hozzá.

Vegyük előbb magát a kiindulópontot! Ha ez tiszta fogalmi meghatározás, logikai absztrakció volt, magában már mint ilyen sem állhat meg. Történeti példákon, alakatokon és tényleges viszonyokon bizonyítandó be,

hogy a meghatározás ezek figyelembevételével is megáll-e? Tehát *már* a kiindulópont meghatározásánál is, történeti előzőkhöz kell fordulnunk.

Föltéve, hogy a fogalmi meghatározás így ténybeli beigazolást nyert, mindjárt felmerül az a további kérdés, micsoda körülmények között, micsoda állapotokon jöhet létre az az új sui generis alakulat? Nyilvánvaló, hogy feltételeknek, bizonyos specifikusan alkalmas és fejlett állapotnak *kellett* ezt a jelenséget szükségszerűleg megelőzni. Másképen, feltételek nélkül, az államnak már az ember kezdeti állapotában létre kellett volna jönnie. Kezdetől fogva lennie kellene. Ennek azonban a történelem mond kikerülhetetlenül ellent. De maga az önteremtődés (causa sui) ténye sem nyerhet beigazolást pusztán az állam fogalmi definitiójától; ennek bebizonyítása végett — csak úgy mint a szükséges feltételek vizsgálata végett — szintén a történeti előzők, (összefüggésük és hatásuk) vizsgálatához kell folyamodnunk! Ha pld. be volna bizonyítható, (dato sed non concesso!) hogy az állam szerződésszerű viszony — : még korántsem volna bebizonyítva, hogy csakugyan így is jött létre.

Ugyanez áll minden fogalmi meghatározásról, így a *cél* meghatározásáról, mint kiindulópontból is!

A cél meghatározásában az okot úgy vélik megtalálni, hogy a célt úgy fogják fel, mint, amely positiv formában (quasi : objektivizálva) tulajdonképen nem jelent mást, mint a megfelelő negatív hiányt, szükségét. Azaz az állam azért keletkezett, mert az, aminek betöltésére irányul, amit végez: jó, hasznos, *szükséges*. Siessünk észre venni, hogy utóbbinak háborítatlan fennforgása mellett is lehet az állam oka valami egészen más!

I. Az állam jelen működésének szükségessége, hasznossága lehet teljesen relativ; azaz a mai korra vonatkozó hasznosság, nélkülözhetetlenség, amely esetleg a múltban, a más okokból való alakulás előtt, nem lett volna

az. A szükséges ségnek, mint hatóoknak, szerepe így már elesik, illetőleg történeti bizonyítékokra, a mult vizsgálata szorul.

II. A szükségesség maga semmit sem mond. Legfeljebb formailag, negative, *jelöli* azt az emberi tevékenységet, mely a *felismert* szükséglet kielégítése végett az új állapotot tényleg létrehozta. Ebben tehát az lappang, hogy az államot célszerű, tudatos, emberi tevékenység hozta létre, ami, eltekintve igazolatlan feltevés voltától, pszichikailag első tekintetre is végtelen valószínűtlen.*

Értelmezhetjük a célt másképen is! Mondhatjuk: a ható okot csak jelöljük a céllal. Mintha valami ható erőről úgy beszelnénk: az az erő, mely ilyen és ilyen *irányban* halad, hat. Igen ám! De evvel a keresett és megtalálni vélt erőt, okot, éppen avval jelöljük, aminek a felismerése maga is kétséges. Eltekintve attól, milyen tere nyílik ilyen cél megállapításoknál a subjektív megítélésnek, egy esetleg meghatározható, kimerítő államcélnek végtelen diffúz volta mint akadály, még mindig megmarad. Különben is, ami bizonyos okok hatása alatt keletkezett, utóbb más célra való törekvésre alkalmasnak mutalkozva, egész ahhoz idomulhatott annak eszközévé lehetett. «A külső keletkezési ok, *nem* határoz a dolog lényege (s így célja) felett»** és vice versa.

Mindezeknek a megoldási módoknak tehát már kiindulási pontja apriorisztikus és így, hibás. Mindenütt az állam (vagy célja) fogalmi definíciójából indulnak ki; pedig ez még bizonyításra szorul s a bizonyítás a multba az előző és kezdeti állapotokba vezet vissza. Különben is a vizsgálat menete, iránya is természetellenes: a keresett produktumból, az államból indul ki s visszafelé, ellenkező irányban, mint maga a *létrehozó* fejlődés, halad

* Lásd: Irodalmi rész!

** Concha Gy.: Politika I. köt. 214.

s jut el a történeti, genetikai alaphoz. A definitióba mindig bele játszik a mai fejlett állam néhány specifikus kriteriuma s ha maguk ezek kriteriumok a problémáink, nem szolgálhatnak egyben alapul is.

A kutatás menetét tehát meg kell fordítani! Ki kell indulni a hordából, mely eredeti alap-állapotnak látszik s legelső vizsgálódásainknál is annak bizonyult. A történetileg adódó összes állapotokat, formákat fokról fokra kell kísérnünk! Egyikből a másikba való átmenetet, ennek külső okait, vagy önkiegészülés utjáni változását kell kutatnunk, hogy lényegileg genetikai kérdéseinkre, csak érdemleges választ is adhassunk.

Vizsgálódásunk tehát, egy állapot-sort fokról fokra kísér. Nem mondjuk, hogy ezekből az első megjelenésének hatóokai az állam keletkezésének is hatóokai, hiszen ezek csak az első embrionális állapotot hozták létre és nem az államot, a maga fejlett valóságában. Nem mondjuk, hogy az egyik állapot hozta létre a következőt, azaz nem állnak az állapotok ok és okozati viszonyban, hiszen egyik a másikba átmegy s csak átalakul.

Tudjuk, hogy a külső és belső hatóokok egy végtelen sorával állunk szemben. Ezek közül minden lehető, fenn forogható okot, figyelembe kívánunk venni! (Földrajzi és faji okokra ugyan csak annyiban lehetünk tekintettel, amennyiben általánosak vagy gyakoriak.) Történeti és ethnologiai példákra iparkodunk támaszkodni.

Röviden! Minden előre meghatározott szempont nélkül, azokat a *tényezőket* és *módokat*, *folymatokat* keressük, melyek az államot létrehozták. Vagy azt a helyzetet, melyen — ha az okoknak az állammal való közvetlen kapcsolatát nem találánk meg — mint szükséges előzményen, az állam «megteremtődhetett».

A vizsgálat menetén végigmegyünk a népi, nemzeti és állami lét tárgyalásán is és ott érinteni fogjuk ezek kölcsönös viszonyának kérdését is.

III.

Mielőtt ilyen módon kitűzött feladatunk megoldását kísérelnénk meg, futólagosan áttekintjük azoknak az elméleteknek a sorát, amelyekkel az államkeletkezés kérdésére a tudomány eddig szolgált.

Ide szokták sorozni a theokratikus, patriarchalis, patrimonialis, szerződési (belátásos) elméleteket.

A következőkben azt szeretnénk kimutatni, hogy a fentieket, legalább általánosan ismert formájukban, nem tekinthetjük megoldásoknak, respektive nem *e* kérdés megoldásainak. Nem hibás, téves megoldásokat látunk bennük, hanem egészen más kérdésekre vonatkozó feleleteket, amiket tévesen soroznak az államkeletkezés mi-kéntjének megoldásai közé.

Hogy ezt, az első pillantásra talán meglepő állítást igazolhassuk, a tudományos vizsgálódás időnkinti irányát, tulajdonképpeni tárgyát kell figyelembe vennünk.

A tudományos gondolkozás egy hosszú korszakán át az érdeklődés majdnem kizárólag a dolgok fogalmi meghatározása felé irányult. Az eredet, az ok kérdése gyakran felvetődött ugyan, de a felelet arra is fogalmi meghatározás alakjában jelentkezett. («A dolgok oka, végső lényege: a teremtető isteni akarat, a dolgok lényege a tiszta ratio», «die Welt ist Wille u. Vorstellung».) Bizonyítékkép arra, hogy a kérdés csak a lényeg (egy fogalmi absztrakció) végökának kérdése lehetett.

Mik a dolgok lényegileg, a maguk tiszta valóságában? Ez tulajdonképpen az egyedüli, szinte platonikusan hangzó kérdés.

Úgy tűnik fel, hogy egy határozott tendentia nyilvánul benne, az érdeklődésnek egy kizárólagos iránya és ez: *az adott tárgyak fogalmi megismerése.*

A megoldás, az adott tárgy fogalmi elemeinek, milyenségének, céljának keresése különböző módokon történhetett. Vagy a scholasztikusok tiszta logikai módszerével (fogalmi abstrakciók, logikai formulák alkalmazása és alakítása) vagy a Baconnal meginduló empiria igénybevételével. Maga az empiria nem szolgálhatott önálló módszerül; az eredmény kimondása (lényeg) ismét csak logikai eljárást (általánosítás, következtetés) igényelt. Előnye csak az volt, hogy az eljárás első része (összehasonlítás, következtetés) reális tárgyak figyelembevételével történt (sőt bizonyos tárgyköröknél ennek kísérleti ellenőrzésével is). Ami a végnélküli abstrakcióknak szegte útját.

De az empiria volt, amelyik először mutatott rá az egy fogalomkörön belüli dolgok, esetenként különböző, időnként változó tapasztalati képére — az egyes tapasztalati tárgyakra.

Úgy tűnik fel, hogy az egyes tapasztalati tárgyakkal, viselkedésükkel, módosulásuk mikéntjével való (kísérleti) foglalkozás volt az, amelyik a gondolkozásnak más, új tárgyat, az érdeklődésnek új irányt adott. A tapasztalt módosulások, változások vetették fel az aktusok kérdését. Az aktusokét, melyek a dolgok esetenkénti változását *külsőleg* előidézték.

Míg előbb az eredet kérdését a dolog lényegére *belső* mivoltára vetették fel (végok), addig evvel a tapasztalati tárgyak különbözőségének kérdése jutott előtérbe. (Tapasztalat kritika!) A feleletet részint *belső*, részint *külső* aktusokban vélte a tudomány megtalálni, mint a változások közvetlen előidézőjében. Részint az általános változás tapasztalatával, részint egy folytonos fejlődés (alakulás, mozgás) suppositiójával azoknak *mikéntjét* vette vizsgálat alá.

A logikai vizsgálódásnál a dolgok változatlan fogalmi egysége van supponálva; a fentinel (genetikai) a tapasztalati dolgok fejlődésbeni egysége.

Két egészen különböző tendenciával, érdeklődéssel, a gondolkozás két különböző tárgyával van tehát dolgunk, amelyek közül egyik a másikat nem zárja ki, a másiknak nem mond ellen.

Általános szempontból azt mondhatnánk, hogy bennük az érdeklődés ugyanannak a dolognak két különböző oldalát vizsgálja. Egyik, hogy *mi* a dolog belső mivolta és ebből származó gondolati összefüggése más dolgokkal? A másik: *hogyan* keletkezett a dolog és mi az ebből folyó tárgyi, okozati összefüggése más, esetleg különböző belső mivoltú dolgokkal.

Ahogy visszavetjük a dolgok mivoltára adott genetikai választ, ugyanúgy vissza kell utasítanunk minden genetikai kérdésre a logikai, fogalmi választ.

A mi kérdésünk — az állam keletkezése — par excellence genetikai kérdés, a fenti, tévesen megoldásoknak vett elméletek, pedig a dolog mivoltára adnak feleletet.

Az összes, történetileg létezett és most létező állam-szerű alakulatokat *egy alaptypusra* redukálják (lényeg, az állam belső mivolta). A kérdésünkre szóló látszólagos felelet pedig csak azt bizonyítja, hogy az alaptypusra minden létező és létezett állam visszavezethető. Elfelejtkeznek azonban arról, hogy evvel egy tételt, csupán oda és vissza ismételnék meg. Az összes létező államformákat fogalmilag redukálták s az eredményt ugyanazon az úton, melyen nyerték, visszafordítják bizonyítani akarván, hogy az alaptypusra minden állam fogalmilag visszavezethető. De hiszen az alaptypust magát fogalmi elvoások, általánosítások útján kapták!

Kérdésünkre a bizonyítás nem fogalmi, *csak történeti* lehet.

Vegyük az elméleteket sorra!

A theokratikus elmélet úgy az állam lényegének vég-
okát, mint minden egyes tapasztalati formájának okát —
a teremtő isteni akaratban adja. Fogalmi jellegű, de el-
fogadása után a további változás kérdése, genetikus kér-
dések (a teremtés mikéntje [?]) nem is vethetők fel.

A patriarchalis elmélet (Filmer: «Patriarcha») azt
bizonyítja, hogy az állam *lényegében* családfői hatalom és
ennek kialakulása (fogalmi meghatározás). Feltéve, hogy ez
bizonyítható volna, magában még nem jelent kérdésünkre
feleletet. A kérdés éppen arra irányul, hogy az állam,
(melynek lényege az elmélet szerint családfői hatalom)
hogyan, miképen, micsoda folyamatok, okok révén nyerte
történetileg, okozatilag *mai* képét. Ez pedig hiányzik!
Ugyanez áll a patrimonialis elméletről. *A lényegileg
magánjogi hatalom* kiterjeszkedésének mikéntje, a vál-
tozások, a dolgok történeti rendje (a felvetett kérdésre
szóló tulajdonképeni felelet) hiányzik.

A szerződéses elmélet úgy, ahogy már Grotius, Hob-
bes, Spinoza, Pufendorf, Wolf és Rousseau-nál jelentke-
zik, azt mondja, hogy az állam szerződés útján megalkot-
ván (itt van látszólag a genezis kérdésére a felelet),
lényegileg szerződés (fogalmi meghatározás). Azt, ami
kérdésünkre válaszul vehető, a szerződés történeti mi-
kéntje, de főleg az, micsoda hatásoknak, folyamatoknak
kellett közrejátszódniok, hogy ez a lényegileg szerződéses
alakulat, nem a szerződés képében jelentkezik előttünk,
azt az elmélet nem adja.

A szerződéses elméletet maga hirdetője Kant is fo-
galmi meghatározásnak veszi csupán; nála egész világosan
kiderül, hogy az elmélet nem akar genetikai kérdésre
válasz lenni. «Az eredeti összerződést korántsem szüksé-
ges tény gyanánt feltenni (*sőt mint ilyen nem is te-
hető*) . . . az nem egyéb, mint az észnek egy puszta esz-
méje.» (Kantot idézve: Pulszky. A jog- és állambölcsélet
alaptanai. 204.)

Térjünk át a belátásos elméletre! Pikler «Az emberi egyesületek és különösen az állam keletkezése és fejlődése» bevezető soraiban már előre kimondja, hogy minden emberi egyesület: család, község, állam, kaszinó, fogy. szövetkezet egyformán úgy jön létre, hogy az emberek *belátják*, hogy céljaik elérésére az együttműködés jó!

Ebben már ki van mondva az is, hogy az állam csak «terjedelemre és magasabb szervezettségre különbözik a többiektől, *lényegében* azonos velük», amivel a közöttük levő külső, de fogalmi különbségek is egyszerűen elimináltnak. Ez a logikai következtetésből nyert tétel (1. minden közület belátásos, 2. az állam közület, 3. az állam tehát belátásos közület) a következőkben egy történeti példából vett, induktívnak nevezett bizonyítást nyer. De már magát a bizonyítást sem fogadhatjuk el, mert nyilvánvalóan *genetikai* adatokat kellene adnia, e helyett pedig csupa már *megleő, tényleges állapot* magyarázata van csak előttünk. A kérdésben alapvető fontosságú kialakulások, átmenetek hiányzanak.

Bizonyos szempontból minden helyzet lehet racionalis, *okos*, eredményes, jó, de ez nem bizonyítja azt, hogy *okoskodás* is hozta létre, előzte meg. Okos vagy nem okos, eredményes vagy eredménytelen volta egy állapotnak, mint fenntartó vagy megszüntető tényező tényleg közreműködhetik, de magát az állapotot nyilván nem ez a tapasztalat hozta létre. Hiszen ebben az esetben a *termék*, az állapot hasznos voltának tapasztalata megelőzné magát az állapotot. Amikor a tapasztalat megtörténik, az állapotnak már meg kell lennie.* Vagy ha nincs meg, az, hogy *egy puszta tudatállapot (belátás)* mikép hozza létre a kérdéses állapotot, még nem derül ki. Sőt maga az, hogy a belátás miként, milyen motívumok alapján jön létre,

* Hiszen minden helyzetről csak később bizonyul be. tűnik ki, eredményes-e.

kinél, kinek a belátása dönt, ezekről a legfontosabb kérdésekről hallgat az elmélet.

Egy teljesen bizonyítatlan fogalmi meghatározás van tehát előttünk, amelynek a «keletkezés» kérdésével semmi összefüggése nincs.

De úgy rémlik, nem is lehet, mert a belátásból (puszta tudatállapot) hiányzik az az elem, mely a változás, alakulás tényét jelölhetné. Schultze (Psychologie d. Naturvölker) érdemileg is visszaveti különösen arra az időre, amikor a primitív ember inkább concret érzéki fogalomtársító gondolkozása a következtető belátásra képelen.

Természetszerűen ide tartoznak azok az elméletek is, melyek az államban mechanikus eszközt, gépet látnak bizonyos célok, vagy az egyének jólétének szolgálatára.

Ugyanide tartoznak, akik abból indulnak ki, hogy az állam kezdettől fogva létezvén, az egész kérdés felvetése jogosulatlan.

Ilyen *Rauber* (Urgeschichte des Menschen), aki azt mondja, hogy az állam a családdal egyidős, illetőleg ez képezte alapját. Az *eredeti* család tagjai összeműködésében maga is egy kis állami szervezetet mutat. Ugyanezt mondja *Ratzel* (Die Erde u. das Leben): «Az állam a családdal egyidős» Ami kérdésünk tulajdonképeni tárgyaúl szolgáló lényeges különbségeknek teljes elmosásán, semmibe vevésén alapulva nem jelent mást, minthogy a közületi élet az emberrel egyidős (általunk is alapnak vett tétel). Burkoltan szintén az a fogalmi meghatározás van benne, hogy az állam: egyszerű közület, olyan mint a család; *lényegileg* egyek, csak terjedelem és szervezetség szempontjából különbözők.

Ugyanígy: *L. v. Haller* («Adam als erster Souverän»), *Dahlmann* («Jede Familie unabhängig dargestellt ist: Staat»), Br. *Schmidt* és *Rehm* [Staatslehre] («Existenz von Familienstaaten»). Az ily meghatározás nyilván egy

nagyon is *messze vitt indukció*, egy nagyon *széleskörű összehasonlítás eredménye*.

Vannak, akik technikai okokból zárják ki az államkeletkezés kérdésének megfejtését. Abból indulnak ki, hogy az állam és család mai értelmezései nem felelnek meg a kezdeti alakulatoknak (Starcke: «Die prim. Familie»), és így bajos azt a pontot meghatározni, amelytől fogva a kezdetleges közület államnak tekinthető (Jellinek).^{*} Ezt a nehézséget ugyan nem igen értjük, hiszen meglevő schémáink, definícióink szerint, a kezdeti diffus állapotokat éppen *mi* osztályozzuk.

Keressük mennyiben és mikor illik egyikükre a mi definíciónk? Mikor és hogyan jelentkeznek azok a tipikus kriteriumok, elemek, melyek egy közületet, mai értelemben családdá vagy állammá tesznek. Nyilvánvaló, hogy míg a mai állam analízis által megállapított legfőbb elemei történetileg együtt nem jelentkeznek, nem is lehet államról szó. Ennek nem mond ellen az a feltétlen tény, hogy az átmenetek végtelenül finomak, pontos időben nem is határozhatók meg, s hogy az egyes állapotok csak abstrakciók és lényegében összefüggők. Hiszen az abstrakciók és definíciók éppen általunk alakítva csak arra valók, hogy ennek az összefüggő fejlődésnek mikéntjéről magunknak számot adhassunk! A megértés éppen: rendszerezés, valószínű történeti sorrendbe való helyezés!

A fenti elméletek nagy része tehát olyan, melyeknek tárgya más. Fogalmi meghatározások s így a tényleges történeti vagy valószínű folyamatokra nincsenek tekintettel. Csak az állam belső mivoltát keresik s egyben felteszik, hogy ez történetileg is az első-, az alapalakulat.

A jogtörténeti iskolával eredménytelenségük már ki derül. Csak a szerves fejlődés felvétele az, ami eredményt adhat, ami a kérdésre válaszul szolgálhat, ilyen a néme-

^{*} Allgemeine Staatslehre. 239.

teknél a Krause és Ahrens-féle, a Bluntschli-é és Trendelenburgé, nálunk Pulszky Ferencé, a legkezdetibb alakulatokra Beöthy Leo (Társadalmi fejl. kezdetei), Teleki Pál gróf (Az államkeletkezés kérdéséhez) munkái.

Ezeknek a munkáknak az eredményeire támaszkodva ezúttal azt a folyamatot kíséreljük meg, lényeges mozzanataiban rekonstruálni, amely a kezdeti formától az állam összetett jelenségéhez vezetett. Az állam keletkezésének nem egy újabb elméletét és annak bizonyítékát adjuk tehát. Kísérletünk oda irányul, hogy a létrehozó folyamat rekonstruálása — *időbeli megértést* szolgáltatva — választ adjon az állam keletkezésének mikéntjére.

IV.

1. §. Idézzük röviden emlékünkbbe azt, amit jegyzeteink elején az ember primär állapotáról mondtunk! Úgy találtuk s — bár csak futólagosan — bizonyítottuk is, hogy ez az állapot az egymástól elkülönült apró csoportokbani élet. Szolgáljon az ott adott spekulatív természetű bizonyítékok támogatásául, hogy evvel a kezdeti csoportélettel a mai vad népek élet-állapota is megegyezik. Így élnek 30—40 főből álló vándorló csoportokban az ausztráliai kontinens benszülöttei: az «andamanok»; az északamerikai «chippewá»-k, a délamerikai «patagonok», az ázsiai «veddák», az afrikai «buschmannok» és az indiai «nagák».

2. §. Kiindulópontunk tehát egy ilyen kisebb csoport: a horda. Jegyzeteink elején a horda külső motivumairól, fenntartó tényezőkről, beszéltünk. Mielőtt most belső állapotára áttérnénk szükségesnek tartjuk még egyszer pozitíve hangsúlyozni, hogy ezekben a csoportokban nem szabad, önálló egyének spontán, plane okos elhatározás alapján, létrejött egyesülését, szövetekezését látnunk! Ez ismét azt jelentené, hogy az ember eredetileg külön-külön egyénenként élt —: ami érthetetlen és a tényeknek sem felel meg. S hozzá még azt is jelentené, hogy ebből az egyéni állapotból az ember, az előnyöknek és hátrányoknak előzetes mérlegelése után, egyesült, ami az intellektus olyan alacsony fejlettségi fokán, egyáltalán nem tehető fel.

A hordában természetes és ösztönszerű, nem alakult,

hanem *eredeti* csoportokkal; bár laza állományú, de *egészekkel* állunk szemben. A már megjelölt kapcsolatok *sem* hatnak egyénileg és tudatosan, quasi belátás és érdekszerűen, hanem ösztönszerűleg. Amint hogy minden későbbi változás is (eleinte tisztán) természetes helyzetből folyó változás, amit az intellektus felismer és később módosít, de sohasem egyedül hoz létre. Gondoljunk arra, hogy igazán tudatos cselekvéseinkben is a multnak emléke, megszokás és ezek érzése, mindenkori helyzetünk, nemcsak irányítólag, de tartalmilag is részt vesz.

Az bizonyos, hogy egyesek, egyéni érdeke, esetleg belátása,* tényleg változtatólag hat a közre, tényleg motívum az állam alakulásában. Ennek a vizsgálatát, nem szabad figyelmen kívül hagyni, legkevésbé előre kizárni. Hiszen az állam alakulása, különösen egy bizonyos stádiumában, a különböző érdekűek kölcsönös harcából áll. Az a kérdés épen, *kinek* az érdeke, *mért* épen *ez*, és főleg *hogyan* érvényesül? Az a kérdés, hogy egyesek egyéni érdeke mikép érvényesülhetett dacára, hogy nem mindig (sőt nagyon sokszor nem) egyezett *minden* egyes külön érdekével? S ha nagyon éles szembeállásoknál, érdekellentéteknél fogva ez tisztán nem állandósulhatott, micsoda, senki által sem szándékolt változások állottak elő nyomában? Az egyének, érdeküket keresztülvinni, az ellentétesek érvényesülését megakadályozni törekednek. Bennünket épen az érdekel, hogy ebből a kettős konfliktusból micsoda, egyik fél által sem szándékolt és előre nem látott változás áll elő a közben?

Főleg pedig az, hogy senki, *tisztán egyéni* érdekével nem egyező kötelességek és berendezések hogyan állhattak elő?

* «A legkülönbözőbb célú, szakadatlanul változó célú emberi tevékenységek világosan és észrevétlenül közrejátszanak a kialakulásban» Jellinek (All. Staatslehre 46.).

3. §. Wundt a Völkerpsychologie bevezetésében a nép-, illetőleg tömeglélekről, mint egy ténylegesen és tapasztalatilag adott létezőről beszél. Megállapítja, hogy ez a kollektív lélek túléli pusztá külső hordozóját: az egyéni lelket. Megállapítja, hogy az egyes individualis lélek még fejlett valóságában sem független egység, hanem csak a többiekkel való kapcsolatában, kölcsönhatásában (Wechselwirkung) létezhetik.

Az egyes psychikum — szerinte — úgy viszonylik a kollektív lélekhez, mint az időnkénti tudatállapotok (ameklyek izolálva elképzelhetetlenek) az egyes egyén állandó öntudatához (lelkéhez).

«Wie nicht die psychischen Elemente im isolierten Zustande, sondern ihre Verbindungen und die hieraus entspringende Produkte das bilden, was wir eine Einzelseele nennen; so besteht die Volksseele, im empirischen Sinne, nicht aus einer blossen Summe individueller Bewusstseinseinheiten, deren Kreise sich mit einem Teil ihres Umfangs decken, sondern auch bei ihr resultieren aus dieser Verbindung eigentümliche psychische und psychophysische Vorgänge, die in dem Einzelbewusstsein allein, entweder gar nicht, oder mindestens nicht in der Ausbildung entstehen könnten, in der sie sich, infolge der Wechselwirkung der Einzelnen, entwickeln.»*

Ebből az a végeredmény, hogy egyik a másiknak, néplélek az egyesléleknek és viszont, kölcsönös feltétele.

Amit Wundt ismét így fejez ki: «So ist die Volksseele ein Erzeugniss der Einzelseelen, aus denen sie besteht; *aber diese sind nicht minder Erzeugnisse der Volksseele*, an der sie teilnehmen.»

Mai *fejlett* valóságukban tényleg egyikről sem lehet beszélni, a másik feltételezése nélkül.

* Wundt W.: Völkerpsychologie I. Einleitung 9.

Ha ezt konstatáljuk is, az a vélemény még megállhat, hogy *történetileg* a kettő közül az egyik *mégis* az *első*, a *prins*, mely a másiknak, fejlődésrendileg is alapjául szolgált. És ez — : *a kollektív lélek*.* Úgy sejtjük : az elsődleges psychikus jelenségek : tömeglélek-jelenségek ; a — kezdetben, *csak fizikailag* adott — *egyed*, ezeknek közvetlen és *tudattalan* cselekvésbeni eszköze csupán. Kezdetben az egyéni lélek, *egyéni* öntudat fejletlen és egészen homályos ; (mint ma is a vadembernél) az egyén magáról, mint olyanról nem tud. Ez** és az ebből a motivumból fakadó cselekvések csak a kollektív lélek későbbi differenciálódásának eredményei. Amelyek azonban, még kifejlett valóságukban is tovább érvényesülő egymáshoz fűzöttségükben (l. fent Wundt!) világosan mutatják eredetüket.

Azt, hogy a kultúra és egyben a psychikus produktumok csak tömegben, közületben jelentkezhetnek, megerősíti dr. V. Kohler is,*** mondván «die Entwicklung kann sich nur in der Gemeinschaft vollziehen ; denn nur in der Gemeinschaft liegen die Bildungskeime die durch die potenzierte Tätigkeit der Vielen hervorgehoben werden». (Idézve : Teleki Pál gróf : «Az elsődleges államkeletkezés» c. munkájában.)

Úgy tűnik fel, hogy a szellemi fejlődés kezdetén minden ösztön : tömegösztön ; minden tapasztalat : *tömeg* tapasztalat, illetőleg mint ilyen — minden egyesben egyformán — jelentkezik s *így* is vesz róla tudomást az egyes. Bizonyíték, hogy az egyes, ehhez képest, kezdet-

* A *köztudat* *elsődleges voltát* az egyéni öntudattal szemben hirdeti és ó-zsidó, hagyományokra támaszkodva magyarázza : Franz Konstantin is (Vorschule der Physiologie der Staaten Berlin 1857).

** Egyéni öntudat.

*** Grundbegriffe einer Entwicklungsgeschichte der Menschheit.

ben nem «én»-ben, de többes vagy harmadik személyben beszélt (mint a gyermek és a vad, *ma* is). Ugyancsak, hogy ehhez képest kezdetben minden intellektuális eredmény, emlék, nem az egyesre, de az egész közületre vonatkozik. Amire viszont élénken bizonyító példának látszik az az indiánoknál és a régi görögöknél általános hit, hogy minden vétek, bűn az egész csoportra, sőt egész fajra, nemzetségre (Pelopidák) büntetést hoz; minden érdem az egész közületre megváltó. Végre minden első pszichikai produktum, mely minden további fejlettebb lelki életnek alap- és előfeltétele (mint, amilyen a nyelv, erkölcs, babona, művészet) bebizonyítottan kollektív produktum, amelyről állítani, hogy az egyesek tudatosan alkották volna — lehetetlen.

Az egész nézet bővebb vizsgálata, és bizonyítása kereteinken kívül esik! Most csak annyit szögezzünk le, hogy vizsgálatunk *lélektani* alapja és kiindulópontja a *kollektív lélek* (az ösztönszerű cselekvések), úgy ahogy társadalmi (fizikai) alapunk: a horda.

4. §. Az adatokat, melyekre a következőkben támaszkodni fogunk, nagyrészt Spencer Sociológiája I. és III. kötetében felvett, neves kutatók és utazók leírásaiból vettük. Vettük őket: *nem* a maguk nyers, adatszerűségében, (bár, bizonyos szempontok szerint már Spencer-nél is csoportosítva vannak) hanem valószínű összefüggésükben és egymásutánjukban. Lévéen munkánk érdekében épen az a fontos, hogyan függnék össze az egyes állapotok, hogyan és miként követi egyik a másikat? Ez magával hozza, hogy a ridegen kapott adatokat, a következőkben megeleveníteni törekedünk, épen a közöttük levő összefüggéseket keressük. Ez pedig az utazók leírásaiban, amelyek mindig *egy* adott állapotról szólnak, természetesen benn nem foglaltatik. Már itt előre ki kell tehát jelentenünk, hogy a következőkben nem egy bizonyos állam fejlődését kíséreljük vázolni, hanem az állam

fejlődését általában. A példák és adatok csak arra szolgálnak nekünk, hogy velük az egyes fejlődési etapokat és valószínűségüket, illusztráljuk. Egy *ideális állam-fejlődést* próbálunk adni, amellyel azonban nem mondjuk, hogy minden állam, minden csoport fejlődése így *ment* végbe. De így *mehetett* végbe.* Minden ható tényezőt figyelembe iparkodunk venni, pedig meglehet, hogy egy bizonyos adott esetben, bizonyos hatótényezők és velük bizonyos átmenetek hiányoztak. A többi ehelyett annál erősebben, hevesebben hatott. Tudjuk, hogy a fejlődésben az átmenetek meglehetősen lassuak, megállnak, visszaesnek, amely tényleges megállásokra, visszaesésekre nem vagyunk, mert nem is lehetünk, tekintettel. Éghajlati, földrajzi, élelemszerzési viszonyok, a fejlődésnek gátjául szolgálhattak, ahogyan azt gyorsíthatták is. Ugyanígy: specifikus faji tulajdonságok is.

* Helyesen mondja Jellinek az «Allgemeine Staatslehre»-ben (240. sz.) igen valószínűtlennek, hogy az állam keletkezés mindenütt ugyanazon utakat követte volna. De ebből helytelenül következteti, hogy amiatt kell, hogy megghiusoljon minden törekvés a hordák, a törzsek, családok állammá fejlődésének magyarázatára, mert egyazon eredmény több úton is elérhető. Hiszen *nem is egy kizárólagos* módot keresünk, (ez elérhetetlen és nem is volna nagyjelentőségű) hanem a különböző, lehető módok mögött rejlő *általános jelenségeket*, minden különböző módon egyazonkép jelentkező változást, az egyén és a köz viszonyában.

V.

1. §. A hordának kezdetben határozott strukturája nincs. Nemileg és társadalmilag szervezetlen. Alig egy-két artikulált hangra terjedő primitív nyelvvel, ugyanilyen foku intellectus-, vallás- és erkölccsel, mint ma az ázsiai hegyi «*veddák*», él együtt egy embercsoport. Számuk 30—60-ra terjed, de lehet 10 is. Alkatra és szükségletekre az egyének egy-egy ilyen csoporton belül meg lehetőszen egyformák, mint most az ázsiai «*angamiok*», akik «egyénenként egészen egyformák és egymástól függetlenül járnak el».* Az élelem szerzést egyénenként végzik (élelem keresés) de az ételmet közösen költik el és együttesen tanyáznak, laknak.

Főnököt nem ismernek, mint ma is az amerikai «Haidac»-k, egy-két californiai horda pl.: a «Navajok» és az ázsiai «Angamiok».* Életében, működésében módfelett hasonlít egy ilyen csoport azokhoz, amilyenekre a tömeglélektani kutatások — mint még a magas kulturális fokon is lehetségesekre és gyakoriakra, — rámutatnak. Egy-egy ilyen csoportban (pl. tüntetéseknél) minden egyén egyforma munkát végez: követ dob, szalad. De végezhetnek az egyesek különböző munkát is. De ezt is, előzetes szétosztás, választás, megbeszélés nélkül, nem saját egyéni megfontolásuk és érdekük szerint, hanem teljesen együttesen, egyöntetűen és szinte tudattalanul

* Spencer: «Sociologie» III. 417. §.

** Baegert (Spencer id munk.).

végzik. Állományuk laza, egyesek, részek hamar leválhatnak, ami azonban még mindig nem mond ellen a csoport tényleges egységének, «egész» voltának.

Ugyanígy van ez a hordával is. Annak sincsenek állandó szerepű részei, minden rész egyforma funkciót végez és végezhet, *látzólag* egyénien és egymástól függetlenül.

2. §. Bármennyire akarjuk is a hordát elemeiben homogénnek feltüntetni, az elemek közti két genetikai különbség és ezzel együtt (egymáshoz való viszonyukban) két fajta szervezettség mégis mindjárt szembe tűnik. (Szervezettségnek tekintünk minden relative tartósabb állapotot a tagok elosztottságában és egymáshoz fűzőtségében.) Ez a kettő: a férfiak és asszonyok, az öregek és fiatalok különbsége és egymáshoz való viszonya.

Mikor jegyzeteink elején a csoportélet valószínű motívumairól beszéltünk, már mind a két viszonyra rámutattunk.

Az első: a nő és a férfi viszonya és egymáshoz fűzőtsége hatásában végtelen fontosságú, de tartósságában eleinte meglehetősen rövid. Ha egy csoporton belül csak egy felnőtt férfi és egy nő volna, ezek nemi egymásra utaltsága, — (együttélése) — bár esetleg vissza-visszatérő, de mindig csak rövid, és nem tartós jellegű volna, így a más okokból fennálló csoport az erősebb férfi közreműködését szakadatlanul nélkülözné.

Ez a nemi egymásra utaltság tehát *magában* nem szolgálhatna a csoportélet motívumául. Amennyiben mégis mint ilyen jelentkezik ez csakis egy speciális kezdeti állapotban érthető. S ez az, hogy egy csoporton belül minden férfi minden nővel, minden nő minden férfival *állhat* nemi viszonyban. (Az asszonyokra kézve polyantria, a férfiakra nézve polygynia, az úgynevezett *promiscuitás* állapota van egy csoporton belül.) Úgy hogy a

két sexus nemi egymásra utaltsága nem csupán két embert kapcsol össze, hanem egy egész csoportot. Két-két embert rövidebb ideig, az egész csoportot állandóan.

Újabban a promiscuitas teóriáját erősen kétségbe vonták. Így: Peschel, Westermarck, Ratzel, Waitz és Rauber. Mellette nyilatkoznak: Lubbock, Lippert, Morgan, Post, Bastian, Spencer és Kurth Breysig. Peschel O., aki leginkább morális okokból mond ellen, azt a tényt mégsem vonhatja kétségbe, hogy polygamia volt, ami a kezdetleges állapotokban, amikor a kizárólagosság és nővédelem nem érvényesülhetett, elvégre lényegében mégis promiscuitást jelent. Annál is inkább, mert a kizárólagos nővédelem későbbi jelenség és külön megfejtésre szorul. A Westermarck-féle féltékenység nem fedi teljesen, annál kevésbbé, mert a viszony (s vele a féltés) kezdetbeni rövid tartamát mindenki elismeri (Schurtz is). Éppen az, hogy a promiscuitással járó testvéri viszonyok a termékenységre kedvezőtlenek, sőt károsok voltak (Hary Maine) szolgált motivumul a család kialakulására. Egyrészt ösztönszerűleg, másrészt úgy, hogy a családi alakulásra át nem tért fajták kihaltak, elgyöngültek, visszamaradtak. Bármilyen is volt a helyzet — nem szükséges épen a «hetärismus»-ig kiélezni — a tényleges és később tárgyalandó anya, családok, a «mater semper certa» elve, a pirauru (punalua) házasságok (több férfi közösen több nőt) (Morgan), mindazt látszanak bizonyítani, hogy a szerveződés a közületben a férfiak közreműködése nélkül, nem férfi fejű családokból, még kevésbbé a Schurtz-féle * fantasztikus férfi-szövetségekből, hanem a

* Schurtz (Alterklassen und Männerbünde) Männerbündéi harcos, vadász férfiak csoportja mint alakulat a pusztasymphathiából érthetetlen. A leviaratus intézményével együtt inkább a közös leszármazással, az *anya családokkal*, lehetne magyarázni. Mint ilyen nem lehet eredeti.

hordából, illetőleg azon belül az anya és gyermekei védelmi egymásra utaltságán alapuló: *anyacsaládokból* indul ki. (A kérdést részletesebben tárgyalja, de maga is promiscuitas *ellen* nyilatkozik: Teleki Pál gróf «Elsődleges államkeletkezés» c. munk.-ban.)

3. §. A fentiekből következik, hogy az együttélés második s *fontosabb* motivuma (a szülők és gyermekek egymásra utaltsága) kezdetben, a férfi, az apa közreműködése *nélkül* érvényesült. A férfi és nő közti együttélés a születés idejére és azutánra valószínűleg már nem terjedt ki úgy, hogy az újszülött gyermek táplálását, védelmét tulajdonképen, állandóan egyedül az *anya* végzi. Legfeljebb segít ebben a mindenkori férfi, akivel az anya időnként együttél, de az nem föltétlenül az apa. Az ifjak és öregek viszonya így eleinte csak a gyermekek és anyák viszonyára redukálódik, mint szervezetségre. Az öreg és fiatal férfiak egymáshoz fűzőtség nélkül, mint pusztá különbségek, állanak egymással szemben (sokszor tán ellenségesen is, gondoljunk az öreg emberek megöletésére!). Állandó szervezetet és kapcsolatot tehát csak az anya és gyermekei egymáshoz fűzőtsége ad. Ez két irányban is érvényesül. Az első a fentiekből is világos. A második: az egy anyától született, felnevelt gyermekek *testvéri* kapcsolata, és ennek az érzése. A testvérek az egy anyától való születés révén *egymáshoz*, relative hasonlóbbak mint a horda többi nem testvér tagjaihoz. A hosszas együttélés, együtt nevelkedés ezt még jobban kifejleszti. Úgy, hogy nem csak alkatukra, de szükségleteikre, értelmiségük fokára is hasonlók. A hosszú együttélés az együttműködést megszokottá, végre szükségessé és nélkülözhetetlenné teszi. Úgy, hogy a kapcsolat az anya halála után is fennmarad és hat, különösen abban az irányban, hogy nőtestvért gyermekei védelmében fivére támogatja. A nőtestvérek gyermekeikkel, tehát nem válnak ki a testvércsoportból, de növelik azt és még szoro-

sabbá fűzik. Ezek: a tulajdonképeni anyacsaládok,* melyeknek nyomaival még a történeti időkben is találkozunk.

Ilyen az anyai leszármazás döntő voltának elve. Peruban és Egytomban e szerint öröklődött a királyi trón: a királyt unokaöccse, nővérének fia, követte a trónon.

Ugyanez valószínűvé teszi azt a feltételezést, hogy az asszony nagy szerepet játszhatott a primitív hordában. Egy ilyen csoport még élő ős, vagy nagymama a horda első központja lehetett.

4. §. Egy hordán belül tehát férfiak és nők különzödnek el egymástól és mellettük az egy anyától származottak, férfiakból és nőkből vegyesen álló, összetartó csoportjai. Míg az elsők, nők külön, férfiak külön, a dolog természeténél (nemi egymásra utaltságnál) fogva, el nem válhatnak s így nem is képeznek külön csoportokat (Männerbünde: mint Schurtz gondolta!) már amiatt sem, mert vegyesen a testvéri csoportokba tartoznak, — addig, ugyanez** a különböző, a hordán belül is összetartó testvércsoportok között, igen is megtörténhetik. Ha az adott horda élet és a vele járó élelemszerzési mód, a szaporodással előállott többlet élelmezésének lehetőségét nem adja meg, úgy, egy-egy ilyen testvércsoport, időnként leválik. Mondottuk már, hogy a testvérek együttesen járnak el, tehát az élelemszerzést is együtt végzik. Ha a (az egész) hordabelik száma nagy és ehhez képest a rendelkezésre álló terület élelemszegény,*** egy-egy testvércsoportnak esetleg oly messzire kell élelemért elmennie, míg a közös gyűlhelyre való visszatérése végre

* Mutterschaftok (Breysig).

** Az elválás, szétdarabolódás.

*** Illetőleg már nem nyújt elég élelmet

is lehetetlen. Az élelemszerzési nehézségek* okozta szétdarabolódás, kirajzás, tehát valószínűleg testvércsoportokként, anyacsaládoként[†] történik; mint ma is a buschmannoknál (Lichtenstein). Ez annál hamarabb és könnyebben következik be, minél határozottabban és élesebben alakulnak az anyacsaládok. Ami viszont leginkább a családtagok** számától függ. Mentül nagyobb számú egy-egy anyacsalád, annál hosszabb ideig éltek az anya támogatása mellett *együtt*; annál erősebb a köztük levő kapcsolat az anya halála után is. Ha egy anyának csak egy-két gyermeke van s aztán meghal, vagy nem szül többet, akkor a kapcsolat a testvérek között is gyenge, vagy egyáltalában nincs meg. Az anyacsaládok (későbbi testvércsoportok) alakulása tehát a szaporaságnak s így közvetve a terület termékenységének és éghajlati viszonyainak is kérdése. Mentől nagyobb számú egy-egy anyacsalád: ezek a nagyszámú különböző apáktól származott férfiak és nők annál inkább tartanak össze, annál könnyebben válnak el, rajzanak ki egy eredeti csoportból és alkotnak egy egy új csoportot. 1. *Termékeny területen*, ahol a szaporodás is nagy (egy anyára több gyermek esik) *az elválás* szükség esetére *gyorsabban*, és könnyebben áll elő, mint 2. *terméketlen területen*.***

1. Nyílt és összefüggő kontinensen az új csoportok nem válnak el élesen egymástól, hanem tovább is érintkezésben állanak. (Chippewák.) 2. Földrajzi választóvonalak miatti zárt részekre bontott területen, az elválásnak a földrajzi akadályok és gátul szolgálnak. (Az akadályokkal való megküzdés nagy gyermekhalandósággal

* És túlszaporodás.

** Testvérek.

*** Termékeny területen viszont hosszabb ideig élhet, osztódás nélkül, egy horda, hiszen az időnkinti többletnek is jut élelem — a horda tehát szorosabb, egységesebb.

jár.) De ha az elválás egyszer már megtörtént: — állandó és éles a földrajzi akadályok, szigetelő elkülönző volta miatt is.

A kirajzás mindaddig tarthat vagy tart míg egy adott földrajzilag egységes terület ilyen új csoportokkal meg nem telik. Míg a külön hordák egymással szembe nem kerülnek, harcba szállni nem kényszerülnek az élelemért.

Ha ugyanis, egy bizonyos adott terület, melyen eddig a horda az élelem összekeresgélése végett vándorolt, készen adódó terményeivel, a tagjaiban megszaporodott eredeti hordát és még más ugyanezen a területen vándorló új hordákat már nem tudja kielégíteni —: akkor a hordatagok természetszerűen *azok ellen fordulnak*, akik az élelemszerzésnek régi és megszokott módját számukra lehetetlenné teszik, akik az élelmet elveszik előlük (tehát minden szembekerülő horda ellen).

Nem új élelemszerzési módot keresnek, de a régit akarják fenntartani. Kénytelenek tehát a készen adódott terményeket az esetleg előbb érkezettektől most már erővel elragadni, azt továbbra is, erővel maguknak biztosítani. Ime: a hordák közötti harc.

«Az ausztráliai kontinensen élő apró hordák közös szótövekkel bíró rokon nyelvet beszélnek, ami azt bizonyítja, hogy közös eredetűek is, és kirajzás útján váltak ki a közös együttlétből» (tán egy-két ős csoportból?) — mondja a fentiek bizonyítékaiként is Beöthy Leo. («A társad. fejlődés kezdetei.»)

5. §. Mondtuk már, hogy a hordán belül az egy anyához tartozó testvérek együttesen járnak el. Élelemszerzésre együtt mennek s később mikor (a terület relative megtelvéen egyes csoportok szembe kerülnek) az első harcok kora következik be —: együtt harcolnak is. A vadászat, de különösen a harc sikere attól függ, hogy egy ilyen testvércsoport elegendő nagy számú-e? Hiszen a nagy számúság (mint fent!) egyben a tökéletesebb együttes-

séget, a működés egyöntetűségét is jelenti. A nagyszámú testvércsoportban azonkívül, a dolog természeténél fogva, a hozzátartozók között nagy korbeli különbségek is vannak. Vannak tehát benne gyakorlott öregebbek is. A nagyszámú testvércsoport tehát az eredményes harc minden kellékét bírja —: a számbeli erőt, az együttműködés biztosságát és gyorsaságát, végre az öregebbek révén a gyakorlott vezetőt is. Mentől nagyobb tehát egy-egy ilyen testvércsoport, harcban és vadászatban annál eredményesebben jár el.*

Egy ilyen csoportban a legidősebb tekintélyre tesz szert. A testvérek között azok ragaszkodása folytán; a hordában — a testvérek segítsége révén — eredményes és zsákmánydús vadászatai és harcai miatt. Vadászataiban és útjaiban hovatovább az egész horda követi. Miután nem csupán egyéni minőségével tűnt ki, hanem inkább nagyszámú, de az egész hordába beolvadt hozzátartozói segítsége révén —: szereplése *nem* tulajdonképeni egyéni szereplés. Inkább az előljáró, példaadó, útmutató szerepe csak, mely csupán a harc, a vadászat tartamára terjed ki.

Mégis evvel, ehhez hasonló szerepekkel, az első munkaszerveződés nyomai mutatkoznak a hordában. Ez a szerveződés eleinte még nem hoz változást, nem teremt újabb különbségeket, csak a meglevőket teszi határozottabbá. A vezetők (még csak inkább: példaadók, előljárók) és vezetettek két csoportjára és különbségére utalunk itt. Ami mellett, hogy *nem kifejezett és esetleges* —: nagyjában megegyezik az öregek (mint előljárók), a fiatalok (mint vezetettek) ismeretes különbségével. Az elválás, ilyen kezdődően egyéni szereplés kapcsán még nem áll

* Sőt a létért való küzdelemben nagyjára csak ezek az összetartó, együttműködő nagy testvércsoportok maradnak meg. S az együttélés ösztönszerű szüksége utódaikra is átöröklődik.

elő, de itt mutathatunk rá legelőbb, legvilágosabban. Valamint arra is, hogy a harcra alkalmatlanabb *nők* is, túlnyomóan a *vezetettek* között találnak szerepet.

6. §.* A harcban vezető személyében jelentkezik legelőször az egyéniség. Hogy az előbb leírt, bármilyen jelentéktelennek látszó és csak *időleges* szerepet — amelyik tulajdonképen alig különbözik a többiek munkájától — az egyén elvégezhesse, mégis fizikailag és szellemileg különbnek kellett lennie a többinél. Azt a csekély kiemelkedést — bár egyéni minőségtől független tényezők is hatnak benne (testvérek segítsége) — az életkor mellett kell, hogy egyéni kiválóság is motiválja. Az, hogy az illető különb volt a többinél. Bizonyos erő, nagyság, tapasztaltság kellett még az első példaadó tulajdonságainak lenni.

Fontos, hogy az a szerep, amelyben ezek a tulajdonságok érvényesültek, magukat a tulajdonságokat még fokozta. Hiszen ha valaki valamit gyakrabban végez, arra alkalmasabbá is válik. Sőt új tulajdonságokat, képességeket is fejlesztett ki benne: — az önálló megfontolást, a parancsoló tevékenységet — a harc sikere annyira függ

* Spencer a *Sociologie* III. kötetében különösen fontosságot tulajdonít annak a hitnek, hogy a horda a testileg, szellemileg kiválóban, természetfeletti erők birtokosát sejtí. Szerinte az első hordafőnök a varázsló, orvos, jós. Békés, fejlettebb intelligenciájú népeknél egy-egy ilyen varázsló kiemelkedése nem is valószínűtlen, de ez nem igazi főnökség, csak egyéni különállás, hatása csak egyes egyénekre van, de nem az egész «köz»-re mint olyanra. Szerepe — minthogy az egész közület közös hallgatólagos vallás és erkölcsi képzetei nyilvánulnak, és nyerneik először tudatos hirdetőt benne — épen a közület *psychikai* fejlődésében, egységes kialakulásában végtelen fontos. *Mi azonban csak az állam (az önigazgatás) fejlődését vizsgáljuk.* Itt a változás, nem mindjárt egyes egyének kiemelkedésével, hanem csak a horda bizonyos fokú szervezettségének, melynek a főnökség felel meg, a kialakulásával jár.

egy akarat érvényesülésétől. Míg ez ki nem fejlődik, az ösztönszerű együttműködés helyettesíti. A vezető helye a harcban a legexponáltabb, a legveszélyesebb hely lévén — bár hiszen erre minősítő fizikai és szellemi kiváltságai éppen leginkább védik is — a vezető szerepet nem mindig egy egyén láthatta el. Azaz a harc általában kiváló egyéni tulajdonságokat fejlesztett ki.

Másrészt azonban az együttműködést, az alárendeltség, az egyöntetűen eljárás, az egy célnak hódolás szükségének érzését is kifejlesztette. A vezetőkben a kiváló egyéni tulajdonságokat különösen, a vezetettekben a szociális ösztönöket. Mindkettőt gyakorlat útján, de *selective* is —: amennyiben a harc a gyöngébbek, egyöntetűen eljárni nem tudók, kipusztulásával járt.

7. §. A harcnak tehát a fejlődésre végtelen fontos szerepe van!

Főtebb mondtuk már, hogy a harcok termékeny területen, nagy szaporodás mellett gyorsabban, természetlen, hegyes területen lassabban, állottak elő.

A harcok — az érintkezés kezdetbeni ritkaságánál és az eredeti célnál fogva (élelemszerzés) — eleinte nem állnak másból, mint a puszta törekvésből: az élelmet a szembenlevő csoporttól elragadni.

A szaporodás növekedtével a különböző hordák találkozása s velük a harcok gyakoribbak lesznek, s hovatovább egyszersmind az ellenfél ártalmatlanná tételét is célozzák. A győzelmes horda ellenségeit megöli, hiszen nem csak az éppen kéznél levő élelmet akarja megszerezni, hanem egyszerre és mindenkorra annak a területnek az élelmét, ahol az ellenfél lakik. Tehát, tulajdonképpen földet (földhöz és terményeihez való jogot) rabol, azaz saját területe határait kijebb tolni törekszik.

Már területről van szó, lassan határszélek alakulnak ki, s vele a földhöz kötöttség első érzése jelentkezik.

Nincs okunk feltenni, hogy egy horda minden mási-

kat legyőzött (hiszen a közeli és mint említettük, valószínűleg, *rokon* hordák egyenlő körülmények között, körülbelül egyenlően fejlődhettek). Egyszer egyik, más-szor másik, volt a győztes. Azt azonban mégis ki kell emelnünk, hogy csak azok a hordák állhattak ellen egyáltalán, illetőleg voltak leggyakrabban győztesek, ahol a tagok egymáshozfűzőtsége minél nagyobb és ami fő, az előbb leírt módon: gyakorlott vezetők állottak a horda élén. Ezeknél pedig minden újabb harc következtében a vezető és a tagok egymásközötti összetartása, együttérzése tökéletesedik. Az olyan horda, ahol ez nincs, lassan elpusztul, elmorzsolódik. A harc következtében tehát a különböző laza hordák szorosabb *egységekké* lesznek; bizonyos határozott földterülethez való tartozásuk, arra való joguk, *érzése*, sőt a közöttük levő, lassan kiélesedő *határok ismerete* nő.

8. §. A harc lévén személyes harc, selective hatott, azaz természetszerűleg a gyöngébbek pusztulásával járt.

Miután az asszonyok fizikailag gyöngébbek és harcra különben is alkalmatlanok, minden harcnak eleinte túlnyomóan asszonyok estek áldozatul, akár győzelem, akár vereség lett is legyen végeredményben.

Az a feltevésünk tehát, legalább is valószínű, hogy a hordák — az első harcok következtében — az asszonyok számában megtizedelődtek. Történt az leginkább a legtöbbet harcoló, leggyőzelmesebb hordával.

Harcok korában a születés különben is, csodálatos módon, legnagyobb százalékában *fiú*-születés.

A harcok következtében további eredménykép tehát hovatovább *fellépett* a hordában az *asszonyhiány*, ami a gyakori asszonyrablásban (Sabin nők elrablása. A csodaszarvas mondája) nyilatkozott leginkább.*

* Hogy a harc csakugyan a nők számbeli megfogyatkozását eredményezi, arra bizonyítékot látunk Ammonnál, (die Gesell-

Ennek további eredménye. hogy az asszonyok, akiket most már védeni kellett, lassan elkülönülnek, a harcos férfiktól, harcra való alkalmatlanságuk különben is kitűnően, a harcban többé nem vesznek részt, állandóan a közös sátoztanyán tartózkodnak. Maga a terület közepén levő sátoztanya, ahová a horda kalandozás és élelem-szerzés után vissza-visszatér, ahová a győzelmes ellenség elől mindinkább visszaszorul, maga is védelmet igényel.

Hiszen az ellenség főcélja ide betörni és a valószínűleg felhalmozott élelmiszert elragadni. A védelmi szerepet eleinte az úgyis hátramaradt asszonyok töltik be. Ebben a szerepben tehát két motívum érvényesül, az asszonyok nyílt harcból való kimaradása és a sátoztanya védelmének szüksége.

Ennek megint van egy végtelenül fontos következménye. Az, hogy a hátrahagyottak, akik relative hosszabb ideig laknak így *egy* helyen, amit még rövid időre sem hagyhatnak el, rövidesen egy új foglalkozásra térnek át, illetőleg, megélhetésük biztosítása végett, *kényszerülnek* áttérni:

Jelentkeznek a földművelés nyomai, először nőkkel kapcsolatban. Evvel a férfi és nő közti munkamegosztás, — amire fentebb már céloztunk, — élesebbé lesz. A földhöz kötöttség, a földtulajdon érzése, pedig nő (legalább a horda egy részében).

Az élelemnek új, az előbbinél bővebb forrása nyílik (az új foglalkozás általánosabb követelésére itt is van ok!) Nem mondjuk, hogy ez a földművelésre való részleges áttérés azonnal letelepedést is eredményezett, hiszen az új-zélandi népek, bár földművelők, egy helyen csak egyszer aratnak, aztán tovább vándorolnak.*

schaftsordnung 17), aki azt mondja, hogy a pásztor- és kereskedő-népek (tehát *békés* foglalkozásnak) nagyrészt polygamok, míg a vadász- és *rabló* népek és a magasabb kultúrájú földművelők (ez atolsók nyilván a kultúra okából) *monogamok*.

* Pikler.

9. §. Az a tény, hogy az asszonyok a tanya körül az élelmezés szempontjából olyan eredményes foglalkozást űztek, már maga is valószínűvé teszi, hogy ebben a foglalkozásban a harcra alkalmatlanabb férfiak, a gyöngébbek, aggok és egész fiatalok is résztvettek.

A horda élelmezése hovatovább a földművelés termékeivel történik túlnyomóan. Az efajta emberi munkának a harci foglalkozással szemben tehát különös értéke lesz. Hogy a földművelést minél eredményesebben, minél nagyobb területen végezhessek, a győző horda a legyőzötteket nem öli meg, hanem (csak úgy mint már előbb az asszonyokat) elfogja, magával ragadja és tanyája körül a számára hasznothajtó foglalkozásra szorítja.

Megtörténhetett, hogy egy még rabszolgatartásra át nem tért hordánál az így magukra hagyott asszonyok a sátortanyát és benne saját magukat nem tudták megvédeni, úgy, hogy az ellenség a tanyán felhalmozott élelmet, de főleg az asszonyokat, elrabolta.

Ez a veszély, a fentiekhez, az asszony pozitív védelmének szükségét fűzte motivumul.

Amelyik csoport * a rabszolgatartásra hamarabb áttért (hiszen a rabszolgák szükség esetén a tanyát is védték), ahol a férfiak hamarabb vettek részt a földművelés, kezdetben csak női munkájában, az, a fenti veszélynek nem volt kitéve. De maga a veszély eshetősége, a rablásra való gyakori kísérlet az állandó férfi védelmet, a rabszolgatartást, a földművelés kiszélesülését, s vele a földhöz tartozás érzését, szintén tovább fejlesztette.

10. §. Belsőleg is változott mindezzel a horda képe. Most a gyakori harcok révén már megvan a főnök (helyesebben: vezető, *még mindig csak a harc tartamára*). Mellette a harcos férfiak rendje. A szabad munkások, az asszonyok, a rabszolgák, mind mint külön társadalmi

* Horda.

tagozat (ezek is még csak kezdeti állapotban és nem élesen kialakulva, nem tudottan, inkább csak a megfigyelő által külsőleg felismerhetően) egy, számban erősen megnövekedett, a harcok következtében szoros egységet képező hordában. A legfontosabb változás azonban az asszonnyal kapcsolatban jelentkezik. A nők a különböző munka révén társadalmilag is elválnak a férfiaktól, de ami még jelentősebb, csekély számuk miatt tulajdonná, kizárólagosan őrzött tulajdonná lesznek.*

Fentebb tárgyalt számbeli megfoghatóságuk ugyanis azt eredményezte, hogy ha egy férfi egy asszonyt megszerzett, azt iparkodott magának a jövőre is, sőt az elcsábíttatás veszélye nélkül megtartani.

Meglehet, hogy egy-egy harcosnak több asszonya is volt aszerint, amennyit sikerült rabolnia, vagy a hordán belül is kizárólagosan magának megszereznie.

Fontos az, hogy épen állandó nőhiány miatt kizárólagosan kellett tartania, a maga számára őriznie, az asszonyt. Ebben látjuk a minden kutató által alapvető fontosságúnak elismert átmenetet, a promiscuitásból az akár polygam, akár monogam *házasságba*. Ez utóbbi attól függ, mennyi asszony volt egy hordán belül, illetőleg — miután meghatározott intézményről nem lehet szó — mennyit sikerül egy-egy férfinak a maga számára megszerezni.** Az a horda, amelyik ezen a fejlődési fokon többet és hosszabb ideig harcolt, sőt harc közben előre is vándorolt, szakadatlanul asszonyhiányban lehetett, itt tehát a kizárólagosság legfeljebb egy asszonyra, kiknek a maga asszonyára szorítkozott, ami megszokásszerűen végre is létrehozta a monogamia intézményét.

Egyelőre csak az emelendő ki: promiscuitas csak

* Asszonyvétel!

** Tacitus írja: a németek egynejségben élnek csak a vezéreknek (erősebbeknek) van több feleségük.

addig van egy közületben, míg az asszonyok fölös, nagyszámban vannak s míg a féltés és kizárólagosság által igényelt (ehhez szükséges) emlékezőtehetség, az értelmiség bizonyos foka, vele az *egyéniesség*, még *nincs* kifejlődve. Mihelyt ez, az *asszonyok számbeli megfogatkozásával* egyidejűleg már kialakult, minden egyes férfi biztosítani iparkodik magát, még pedig egy vagy több nő kizárólagos tartása (= házasság) által.*

11. §. Egy férfihez egy vagy több asszony kizárólagosan tartozik. Az asszony gyermekei tehát mind férjének, «urának» gyermekei. Az így létrejött család természetes feje és védelmezője a férfi. Aki az asszonyt más férfiatól *védi*, a gyermekeket pedig a tőle származottság, a ráütöttség miatt segíti. Annál is inkább, mert a *védelem miatt* velük együttélni kényszerülven a családkörűli aktív munka (vagy legalább egy része) rá, mint erősebbre hárul.

A gyermekek a közös apa tulajdonságait is öröklik, egymáshoz és az apához, mint természetes fejükhöz még hasonlóbba, együttműködésre, egymás segítésére még alkalmasabbak, mint az eredeti anyacsaládban a különböző apáktól származó féltestvérek. Persze annál is inkább, ha anyai ágon is közös eredetűek (monogamia). A természetes főnek, az apának is jobban vannak alárendelve, szorosabban vannak hozzákapcsolva, mint az anyacsaládban a testvérek az anya fivéréhez, vagy a legidősebb testvérhez.**

* Az apacsaládokra, illetőleg nőágról fiágra való átmenetre, *sokkal valószínűbb* motivumokat látunk a fentiekben (az asszonyok harcok miatti kicsiny száma és az «egyéniesség» kialakulása), mint *Bastian* fantasztikus magyarázatában. Szerinte egy arisztokrata kaszt nők nélkül vándorolván be, alantosabb rangú nőkkel lép házasságra, s gyermekeik, nehogy szintén alantas rangúak legyenek, apjuk nemzetiségéhez fognak tartozni s így rangját viselni! (?) Völkergedanke 101.

** Egy kisebb egységet képeznek tehát; de éles kialakulásuk nem visz bontó elemet a hordába. Hiszen a horda harcok követ-

Az ilyen együttműködés magára a családra nézve, de a hordára nézve is, amelyikben érvényesül, még eredményesebb. Azok a hordák maradnak győztesek a harcokban és olvasztják be (rabszolgaság által!) vagy tüntetik el a még kevésbé fejlett hordákat, amelyekben az apacsaládság hamarabb és teljesebben érvényesül. Egy hordán belül evvel számos, nagyobb vagy kevesebb számú, eszerint erősebb vagy gyöngébb apacsaládot különböztethetünk meg.

Az a család, melynél a hozzátartozók száma a legnagyobb, melynél az *egy apától* és *egy anyától* származottság, mint összetartó tényező a leginkább érvényesül, — a leghatalmasabb a hordában.

Hovatovább egy ilyen család feje lesz az egész horda hadi vezére. Ezt, ennek a parancsait követik a hordából legtöbben, sikeres eredményei miatt utóbb valamennyien. Mentől nagyobb a gyermekek száma a dolog természeténél fogva, a családfő annál öregebb. Egy bizonyos koron túl gyermekei már más családbeliekkel vegyesen, újabb családokat alkotnak. Az eredeti család kiszélesül, nagyobbodik, végre szinte az egész hordát (rokon-ságilag) magában foglalja. Mindnyájoknak legidősebbje, feje az eredeti családfő.

Ez, a saját, közvetlen családtagjai fölött természetes apai hatalmánál fogva igazgató, büntető, parancsoló hatalmat gyakorol. Miután pedig az újabb családok fejei közül sokan a fenti okon neki vannak alárendelve, azok családtagjai felett is gyakorolja a fenti kiszélesült hatalmat. Ezt ugyan nem egyedül, hanem a legnagyobb számú családok legöregebb fejeivel együtt.

Az eredeti primitív horda így kialakult.

1. Társadalmilag különböző rétegekre oszlik: a család-

kezlében létrejött szoros *egységet* tagjainak egymáshoz fűöttségét hangsúlyoztuk! Külön szerepükről majd a következőkben!

fők vagy öregek, a harcos férfiak, a szabadmunkások, a rabszolgák és asszonyok rendjeire. 2. Egymással rokonilag összefűzött monogam családokra bomlik, illetőleg azok szerves együttesége alkotja. Mindegyik élén egy-egy büntető hatalommal bíró családfő áll. A hordából kialakult a családi alapú *törzs*.

Egy egy család, nemzetség, a törzsön belül összetart (egy kisebb egységet képez). Harcban egy csapatot alkot*, bár együttműködés esetén szorosan koordinálódik a többivel. Maga az együttműködés bizonyos önkéntes beleegyezésre (lásd: Tacitus Germania) jöhet létre. A családoknak tehát lehet önálló szerepük is. Vénei, az egyes családfők alkotják a közös tanácsot, mely háborúról, békéről határoz, bűnesetek felett ítél. Közös választ vezet, ha erre szükség van. Egészben egy «durva köztársaság képét adja». (Spencer.)

Feje (a fenti levezetés alapján) a mindenkori legidősebb családfő. Ez az állás, a törzsfőség tehát nem öröklődik egy családon belül, de mindig az időnként legidősebbre, leghatalmasabbra (hogyan az eredeti motívumot el ne felejtjük: a legnagyobb család fejére) száll. A törzsfő teljesen önhatalmúlag nem intézkedik, még egyes esetekre sem.

Sir Georg Grey és Butler, az ázsiai és ausztráliai bennlakókról szóló leírásai egyhangúlag megegyeznek abban, hogy a főnököknek népeiek csak annyiban és csak úgy engedelmeskednek, ha parancsai megegyeznek a nép általános kívánságaival és hajlandóságával.

Még ha teljesen függetlenül hozza is a király határozatait, csak addig követik, míg törvényeit jónak tartják (a kafferekről)** Ezek a királyok valószínűleg mind törzsfők. Ugyanezt mondja Tacitus a germánokról, s a

* «Vérrokonok együtt harcolnak a germánoknál» Tacitus.

** Spencer id. munk.

Homeros előtti Görögország képe is így alakul ki előttünk.

Harcba — ha még alkalmas rá — a törzsfő vezeti a törzset. Ha öreg kora miatt erre már alkalmatlan, a családfők, vagy harcosok közül választ egyet minden esetre külön-külön a családfők gyülekezete.

Ez a vezér nem más mint ideiglenes harci eszköze a törzsnek. Önakarata csak elenyésző faktor. Tekintélye, de a törzsfőé is, azon nyugszik, abban az arányban nő, vagy fogy, mennyire bírja az összes mások akaratát érvényre hozni.

12. §. Rekapitulálunk! A primitív horda, kezdetben egy adott, földrajzilag egységes (zárt) területen belül vándorol. Az elszaporodással jelentkező *első* élelemhiányra ez a kezdeti horda osztódni kezd. Új hordák alakulnak, rajzanak ki. Ez folytatódik mindaddig, míg a rendelkezésre álló terület a kirajzott és osztódott új hordákkal annyira meg nem telik, hogy újabb kirajzás már lehetetlen: az egységes terület a kirajzott hordák összességének élelmezésére* már nem elég. Az ilyen helyzetben jelentkező *második* élelemhiány az egyes hordákat egymással szembeni harcba viszi. Ugyanez történik, ha az egyes hordák területhatárai érintkeznek, egymásba átmennek (pl. egy nagy síkságon, egységes kontinensen, ahol még relatív megteltségéről sem lehetne szó). (4—5. §§.) A harcok hozzák a következő változást.

1. Nevelik az egymásra utaltság érzését: a hordát egységesebbé teszik. 2. Megalapozzák az egy akarat érvényesülését legjobban biztosító: vezető szerepét, mely viszont gyakori harcok után a békés időre való alárendeltséget készíti elő. 3. A háború a munkára nézve elkülöníti a horda tagjait. Egy, ugyanazon tényező (harcok) beálltára az eredetileg különbözők élesebben válnak

* Az élelemszerzésnek primitív módja mellett.

szét: harcosokra és munkásokra (asszonyok). 4. Ez az elválás új foglalkozás s vele a földtulajdon érzésének, majd a rabszolgaság intézményének megteremtésére vezet. (6—10. §§.) Végre a harccal járó asszonyhalandóság és asszonyhiány megteremti a házasság intézményét, a monogam vagy polygam apa családokat. (10—11. §§.)

Mindezekkel a szervezetlen primitív hordát, törzssé alakítja át.

13. §. Eddig a tényeknek, jelenségeknek egymással való kapcsolata, az ebből folyó eredmény: a primitív hordának törzssé való fejlődése részenként leginkább spekulatív okoskodáson, valószínű és kézenfekvő összefüggéseken és kölcsönhatásokon, egy-két ethnographiai adat bizonyítékán nyugodott. A törzsszel belépünk a történelmi események világába. A történeti adatok tehát, a következőkben hathatós segítségünkre lesznek.*

* Az átmenetet, melyet a fentiekben vázoltunk (psychikai és társadalmi életjelenségek tekintetében szorosan kollektív életből az individualis életbe) «Histoire de la formation particulariste. L'origine des grands peuples actuels» című munkájában. *Henri de Tourville* is elsőrendű fontosságúnak («Tournant de l'histoire») tartja. A mai népekre vonatkozólag ez átmenet előidézőjét a Skandináv-félsziget nyugati partjának specialis földrajzi viszonyaiban látja (ezek: «fiord escarpé», les terres cultivables étroites et disséminées «les rivages à pic» «les eaux abritées»). Szerinte a saxonok, gótok, germánok stb. a Skandináv-félsziget előbb terméketlen, lapos keleti, majd nyugati partjára szorítottak. Már az átkelés módja («en petite barque») még inkább a terület fent jelzett elkülönző alakulata, az eredetileg «en famille communautaire» érkezett népeket feldarabolódásra «en famille particulariste» kényszerítette. A táplálékszerzést megkönnyítette a halbőség, de a hideg időjárás végeredményében mégis a földmívelés és állattenyésztést teszi szükségessé. Ez pedig e specialis helyen a független individualis életet, vele a magántulajdont afelett való «souverainitást» a házasságot, az örökjogot fejlesztette ki. Szerinte egyfelől, a mai népek ősei legnagyobbobbrészt maguk áthaladtak ezen a vidéken, másfelől az új

14. §. A törzs kialakulásával a harcok kora nem ér véget. Az új foglalkozásra még át nem tért rablóhordák szakadatlanul nyugtalankodnak —: a harc, élelemszerzésük legáltalánosabb, majdnem egyedüli módja.

De magában a megnövekedett és törzssé átalakult közületben is megvan a harc nem egy indító motivuma. Ilyen az öröklött harci és vándorló ösztön, mely különösen győzelmek után (tehát mentől erősebb a törzs) gyakrabban és mind állandóbban foglalkoztatja a férfiakat.

Ilyen a fenti következményekép előálló élelemhiány is. Az élelemszerzés — most már egyedüli — forrásul szolgáló, új foglalkozást a törzsnek még csak kisebbik része űzi. A férfiak, az erősebb, nagyobb rész, harccal vannak elfoglalva, csak elvétve vadásznak és egyáltalán nem dolgoznak. Nagy szaporodás esetén tehát előáll az élelemhiány, amely a harcavívó ösztönhöz, a védekezés szükségéhez, az élelemszerzés kényszerűségét csatolja motivumul.

Új és több földre, több munkásra, rabszolgára van szükség! Ha a törzs ismét csak győzelmesen harcol a

alakulást más népekre való hatásukban tovább terjesztették. Vagy ugyanaz az alakulás más motivumok között máshol is végbe ment». A theoria tehát bármilyen szellemes, mégis legteljebb a saxonokra áll közvetlenül (?). De még, mint ilyen sem fogadható el kizárólagosan. Ahhoz, hogy valamely földterület átalakítólag (itt megbontólag) hathasson egy közületre: kell, hogy az, az új alakulásra már alkalmas, belső strukturájában már önálló részekből álló legyen. Enélkül (az általunk levezetett testvércsoportok, majd monogam családok nélkül) a horda nem szakad darabokra, hanem egyszerűen elpusztul vagy visszafordul. A *belső* viszonyokat is kialakulásukat (ezt kíséreljük mi vázolni!) az ilyen kedvező *külső* körülmények elősegíthetik, élesebbé tehetik de sohasem maguk egyedül alkotják. A földarabolódás különben is csak részjelenség; éles izolált valósulása a fejlődés akadálya is lehet.

beolvadtak és rabszolgákkal, de ugyancsak ezek révén, születés útján is, fokozottan nő. Rövidesen tehát újra előáll az élelemhiány, a harc legerősebb indító motivuma.

Győzelem után a harci ösztön is újabb és újabb táplálékot kap —: a törzs nemcsak harcol, hanem szakadatlanul *vándorol* is tovább. Nagy itt a területi viszonyok befolyása!

Nagy síkságok mozdítják elő leginkább ezt a nomád életet. A nomádizmus pedig — Ratzel szerint — a fejlődési és uralomvágyat táplálja.*

Szembe kerülő népekkel megküzdi a törzs; meghódoltatja, beolvasztja vagy elűzi őket. Üres területeken rövid időre megáll, de újabb szaporodásra (anélkül is!) hamarosan tovább indul, mint az avarok, gótok, longobárdok, hunok és a népvándorlás annyi más népe.

Most még csak annyit, hogy a törzs** már nemcsak eredeti elemeiből áll, a vándorlás alatt idegen elemeket is vesz fel, olvaszt be —; számra nagyobb és heterogénebb lesz tehát.

Továbbá, hogy vándorlása nem egy izolált, csak magára a törzsre vonatkozó vándorlás, hanem szükség és természetszerűleg az előtte és körülötte levő törzsek és hordák továbbhaladását, vándorlását is jelenti. (A közöttük levő viszonyról később!)

15. §. A harc és az előrehaladás mind addig folytatódik míg a törzset valami külső motívum meg nem állítja. Ilyenek: a fizikai akadályok (tenger, áthághatatlan hegylánc stb.) és a vereség.

Bizonyos természeti akadályt, pl. a tengert, kisebb szigeten, még alacsony fejlődési fokon éri el a törzs (esetleg már a horda). Ha föltesszük, hogy egy ilyen zárt területen belül egy törzs minden ellenséges idegen

* Ratzel: Die Erde und das Leben II. 639.

** Ilyen stádiumban.

törzset legyőzött, úgy a háborúnak nincs többé közvetlen tárgya, illetőleg lehetősége. Az eredeti törzs, mely az illető területen adódott összes hordákat és törzseket magába *fel*, illetőleg hatalma *alá*, vette, azokat letelepedni, békés foglalkozásra áttérni, kényszeríti. Sőt — mint a békét továbbra is fenntartó és biztosító központi hatalom — maga is letelepedik. Mindnyájan együtt, — kezdetben az eredeti törzs hegemoniája alatt, — a sziget terjedelmének megfelelő kisebb, vagy nagyobb aggregátumot alkotnak, lassan eggyé lesznek.

Ha az összes ellenséges hordákat és törzseket egy törzs nem tudta végérvényesen legyőzni és önállóság nélkül magába olvasztani, alárendelni (ami sokkal gyakoribb) —: az állandó letelepedés is állandóan űzött új foglalkozás kényszerűleg szintén előáll ugyan, de a harc nem szűnik meg, hanem a körülményeknek megfelelően, a további fejlődés akadályaként mindaddig tart, míg egy törzs nem tudja megszerezni a főhatalmat, túlsúlyával biztosítani a béke és az eggyélevés lehetőségét.* Az sincs ugyan kizárva, hogy kis területen és egy kis közületen belül is, elő nem áll a primitív állam, bár a harc és a harci erkölcsök ennek erős akadályai.

16. §. Nagyobb összefüggő kontinensen relative hosszabb ideig kell vándorolnia a törzsnek, míg egy ilyen kényszerítő külső akadályhoz ér. De még, itt az akadály sem hat olyan kényszerítőleg, mint egy szigeten. Hiszen a törzs visszafordulhat, vagy a part mentén haladhat tovább. Viszont a nagy, a hegláncokkal meg nem bontott kontinensen élő törzsek a hosszú, szabad vándorlás alatt sokkal nagyobb fejlettségre, tökéletesebb nemi és társadalmi berendezkedésre, szellemi kiválóságra, sőt számbeli nagyságra is tehetnek szert. Az akadályhoz

* Az eggyélevés akadályai földrajzi akadály is lehet pl. görögöknél.

érve így sokkal alkalmasabbak a letelepedésre, a békés foglalkozásra való áttérésre; már inkább hatnak rájuk a letelepedésnek a következőkben tárgyalandó motivumai, mint a félvad szigetlakókra.

A hosszas vándorlás és győzelmes harcok után az ilyen törzs már magával hozza az állami alakulásra legalkalmasabb, — a harcokban, heterogén eredetük dacára is, egységessé «kovácsolt», együtt érző és összeműködő rendekre tagozott — tömeget, a vezérben pedig az erős irányzó központi hatalmat.

17. §. A legfejlettebb és legműveltebb törzsek érnek Európában is legelőbb tengerparthoz. Délen a görögök, latinok, etruszkok, északon a normannok, nyugaton és délen a kelták, (brittek).^{*} Ezek, letelepedésük után erkölcsi és fizikai fölényükkel, mint erős és legyőzhetetlen népek, később nemzetek, maguk alkotják további akadályait a vad törzsek előrehaladásának.

A kontinens belsején vándorló, esetleg határaikon betörni készülő törzseket, harcban legyőzik, meghódításra, szövetségre, esetleg beolvasásra kényszerítik.

Ha egy-egy ilyen támadó idegen törzs felett nem tudnak győzni, azaz, ha időlegesen a támadók hatalma alá kerülnek, erkölcsi és szellemi fölényüknek ép az a próbája, hogy ezen a révén mégis csakhamar ismét ők kerekednek felül. Egyrészt a győztes törzs intézményeiben ők veszik át a vezető szerepet, másrészt a győző törzs beilleszkedik az ő fejlettebb, békésebb intézményeikbe, ami eredményképen a győző, vad törzs letelepedését, sőt beolvasását adja. A fejlettebb kultúrájú nép beolvasztotta és lekötötte a nyugtalan, harc- és kalandvágyó törzseket, maga új erős elemekkel gazdagodva még alkalmasabbá válik az állami alakulásra. Ez történt

^{*} Majd a jüttök, angelnek és saxok.

lényegében a kelta eredetű gallusokkal, akik beleolvasztva a győztes frankokat így alkotják a frank birodalmat.

18. §. Nézzük most, micsoda berendezéseket hoz magával, micsoda *belső* változásokon ment *eddig át* a természeti akadály, vagy vereség miatt letelepedni kényszerülő törzs? Amit most elmondandók leszünk, *nem* következik történetileg az előzőkre. Sorrendünk tisztán technikai, azaz a törzs *belső* alakulását ott folytatjuk, ahol a vándorló, nomád életét, harcait először jeleztük. (11. §.)* Az alábbiak tehát a fentieket történetileg *megelőzik*.

Mondottuk, hogy a törzs feje a mindenkori legidősebb családfő!

Azok az *egyéni* kvalitások, melyek a túlnyomó természetes minősítések (legnagyobb kor, általános nagy rokonai összeköttetés stb.) mellett e törzsfőség kialakulására genetice mégis csak hatottak, annak** intézménnyé válása után nem bírnak többé fontossággal. *Kizárólag* külső minősítések lesznek a döntők. A törzsfő személyének kiválasztása, az életkor alapján egészen mechanikussá lesz. A részek, nemzetségek, külön hatalma megnövekszik. A részek együttes akaratának azonban mégis egy valósítóra, különösen harcban, *vezérre* van szüksége.

A mindenkori törzsfő öreg kora miatt erre rendszerint alkalmatlan. A vének és fegyveres férfiak gyülekezete erre — mint már mondtuk — egy alkalmas férfit kénytelen választani. Nyilvánvalóan erőset, éleselméjűt, tapasztaltat, bátrát és ravaszt.

Mentől fontosabb és lényegbevágóbb a törzs életére a harc, (például: a vándorlások korában), azaz mentől tartósabb, a vezér szerepe is annál tartósabb, végre állandó

* Ahol a *belső* alakulás vázolását elhagytuk.

** A törzsfőség.

lesz. Sohm szerint a római támadások eredménye, hogy a hadvezér királyi tisztséget kapott, hogy szerepe állandóvá, hatalmi institutíóvá lett a germán törzsekben. Megjelenésével most már *két* hatalmi tényező van a törzsben: az eredeti *törzsfő* és a *vezér*.

Mentől nagyobb tekintélyt tud magának a győzelmes harcokban szerezni a vezér, ez a hatalmi kettőtség annál inkább az ő javára dől el. Az ügyis szerepet vesztett törzsfő hatalma meggyöngül, hovatovább a *vezér* lesz a hatalmasabb, a tiszteltebb.

Ha ez a vezér magának a törzsfőnek családjából való, úgy a konfliktus, a hatalmi ellentét, köztük nem olyan éles, de az eredmény itt is ugyanaz, sőt gyorsabb.

Az ilyen törzsfő családjából választott vezér már készen kapja (ellenkezés nélkül) apja törzsfői hatalmát. Esetleg maga ragadja meg azt.

Általában a vezér kiválasztásában (vagy önkéntes előre lépésében), tisztára *egyéni* kvalitások a döntők.

A törzs már annyira fejlett, hogy egyéni kvalitások, már rokoni segítség és kor nélkül is hatóképesek. Illetőleg a törzsben már szellemi különbségek is vannak, amelyek az életkortól függetlenek, vagy a teljes erő korában a fiatal férfikorban fokozottan érvényesülnek.

Az ilyen egyéni tulajdonságok alapján választott fő, természetesen jóval függetlenebb, s mint ilyen, sokkal alkalmasabb egy korlátlan központi hatalom megalapozására, mint a törzsfő.

Egyéni kiválósága révén, harcban is többet szerez; nagyobb zsákmánnyal, több asszonnyal,* több rabszolgával, tér vissza. Szerepe is tartósabb, mint a törzsfőé, aki öreg korral jut a hatalomba, s így abban rövidesen felváltják.

* Tacitus szerint a germánok egynejlőségben élnek, de a királynak több felesége van.

Több asszony révén közvetlen hozzátartozóinak száma is nagyobb. Több rabszolgát nagyobb földterületen foglalkoztat, tehát már egyéni földtulajdon kialakulása előtt is nagyobb földterületre tart jogot, van szüksége.

Az egész törzs tisztelete és félelme veszi körül. Természetfölötti hatalom tulajdonosát látják benne. Kegyét keresik, kérik; haragját kiengesztelni, elhárítani iparkodnak. A fenyegetettek őhöz fordulnak segítségért, igazságot ő oszt, az ő elhatározása dönt stb.

Végeredményben tehát egy ilyen vezér, kizárólagos és egyedüli hatalom lesz a törzsben, mellette a hatalmat vesztett törzsfő és vének szerepe lassan üres formalitássá lesz, vagy teljesen megszűnik.

Mindazt természetesen nem *egy* egyén egyszerre hozza létre, hanem hasonló, erős egyéniségek hosszú idő, állandó harcok, vándorlások alatt, ismétlődő szereplése, hatása eredményezi.

A változás beállásának ideje különben mindig a vezér intelligenciájától, valamint a körülmények alkalmas voltától függ. Ahol az egyes családok, nemzetségek függetlensége nagyobb,* ott az ilyen hatalom megszerzése nehezebb. Mentől homogenebb, egymásra utaltabb, elemeiben a törzs — az annál könnyebb.

19. §. Az bizonyos, hogy a tisztelet és félelem megnöveli a különben is nagyszámú alárendeltekre (rabszolga) támaszkodó vezér egyéni erejét s erejének különállásának tudatát ébreszti fel.

Közönséges emberi természetből folyó következmény, hogy, ha érdekét felismeri —: különállását fenntartani, az abból folyó előnyöket biztosítani, sőt végre az öröklés rendjét meghatározni, törekszik.

* Rendszerint a vándorlásban való hosszas megállás tartósabb letelepedés eredményeképp.

Helyzetből fakadó előnyök fokozására, állandó biztosítására a legalkalmasabb mód: a harc.

Minden újabb harc egyéni erejének növekedését (elismerést, félelmet) vagyonának szaporodását jelenti.

A vezérben jelentkezik tehát, a fentiek mellett (14. §.), egy új harcra indító, sőt kényszerítő motivum. Hatása ebben a minőségben kettős. Egyrészt legyőzött, behódoltatott idegen törzseket *egyesít* vezetése alatt s visz így egyesülten új harcokba. Másrészt, éppen az ő támadásai által, területileg egyenlően fenyegetett törzsek egyesülnek. Mindkét szövetségben új és fontos *alakulat*, és egy kisebb aggregatumból — a fejlettebb organismus, kialakulásához szükséges — nagyobb aggregatumba való *átmenet* van előttünk. Nézzünk elébb történeti példákat!

A szibériai népek, írja Wirth (Geschichte Sibiriens und der Mandschurei), gyakran különböző néven említettek, mert az össze-vissza kalandozó hordák, törzsek, gyakran egyesültek valamely tirannikus nyomás alatt s éppoly gyakran ismét felbomlottak. Ilyenek majdnem szabályos időközökben keletkeznek: a tunguzoké a II., a yenyeneké a III., a hunoké az V. száz.-ban. (Teleki Pál gróf: Az elsődleges államkeletkezés kérdéséhez c. munka 58. old. idézve.) A germánok Kr. e. — az egykorú írók feljegyzései szerint — több, egymással ellenséges törzsre bomlanak (Cæsar 20-at ismer, Tacitus 50-et említ). Ilyenek: kheruskok, brukterek, semnonok, hermundurok, kattoo stb. Ez egy törzs (Hundertschaft) több, esetleg száz család, nemzetség együttese, még pedig *szerves*, egy férfitanácsban az egy (esetleg: választott) fő alatt, közösen harcba indulás tényében mutatkozó együttsége. Bár az egyes nemzetségeknek önálló szerepük is volt!

Tacitus szerint már az első időkben — bár csak kivételesen és rövid időre — jelentkeztek több törzsre kiterjedő királyságok is (Völkerschaftok). De csak véres

viszályok után tudtak kialakulni. Ime a személyes egyesítések első jelei!

Kr. u. III—IV. századig a szövetezés, illetőleg egyesülés még feltűnőbb képet nyert. A német tudósok az időbeli «Stämméiben» ugyanis a Hundertschaftok és Völkerschaftok további egyesülését látjuk. Ebben megerősít Brunner (Deutsche Rgsch.), aki a különböző Stämmekben (aleman, frank, bajor, szász, thüringiai) különböző kisebb, nem mindig rokon népelemek egyesülését látja (például az angolok és varnok egyesülését a thüringiaiakkal).

Az alemannok 350 körül még tíz király alatt állottak, egy évszázaddal utóbb már csak *egy* herceg alatt vannak egyesülve. (Pikler: Az emb. egyes. és különösen az állam keletk.) 456—511 között Chlodvig a sali frankok egy törzsének királya, aki az összes frank törzsek (tehát a sali és ripauri elnevezés alattiak) segítségével uralmát egész a Garonneig kiterjesztette, a valószínűleg útjában álló, önálló hatalmát korlátozó frank törzsfőket erőszakkal és csellel megölette és az így egyesített törzseken saját korlátlan királyságát s egyben az egységes frank birodalmat alapította meg.

Ebben van a törzseket egyesítő, harcra indító király szerepe a legpregnansabbul előttünk.

Az V. században a kelta eredetű brittektől lakott Britanniába *egyesült* angeln, szász és jüt törzsek törnek be; a területet elfoglalják (Wales, Cornwales, Skócia és Írország kivételével) s maguk hét apró királyságra bomlanak szét. Ezek, csak hosszas versengés után, 802 körül, Ekbert wessexi király alatt, egyesültek. Végre! A hét magyar törzs, valószínűleg a besenyőktől való együttes fenyegetettség hatása alatt, egyesült. (Vérszerződés!)

20. §. Ragadjuk ki az itt adott néhány példából a mögöttük rejlő általános és lényeges jelenséget!

A rokon, vagy földrajzilag egységes területen élő,

tehát támadás esetén együtt fenyegetett vagy egyébként is érintkező törzsek gyakran és könnyen egyesülnek.

Nem államalapítás céljából szövetkeznek, amit (a törzsembernek államról fogalma sem lévén), lehetetlen feltenni, hanem félelemből, kényszerűségből vagy az együttműködés eredményességének reményéből.

Először leginkább csak az összeutaltság vagy együttfenyegetettség okából. Vagy úgy, hogy egy legyőzött törzslakhelyét elhagyva egy másik területére menekült, kifejezetten békés szándékkal oltalmat kérve és segítséget ajánlva s avval ettől fogva együtt vándorolt, harcolt. Vagy: a fordított eset. A legyőzött törzslakhelyét a győzők foglalják el, de az első törzs nem menekül el, hanem meghódolva, mint fegyveres segítség vándorol tovább a győztesekkel. Ezekhez a módokhoz léphetett később a kölcsönös, célirányosnak látszó, szövetkezés, különösen, ha okos elhatározásra képes, hatalmas király áll a törzsek élén.*

Harchan az ilyen heterogén törzsek összeszoknak, nemileg egymással rokonságba kerülnek (meglehet már eredetileg is azok) s ha a szövetkezés eredményesnek bizonyul: ez az együtteség állandósul is.

Az egyes elemek különállása nem mosódik el azonnal. Ez különben fajonként és esetenként különböző.

Földrajzi választó és elkülönző vonalak nélküli területen kialakult törzsek (melyeknek határozott különállása éppen emiatt nem fejlődhetett ki eléggé s melyek között eredetileg is szakadatlanul volt átáramlás egyikből a másikba és viszont) főleg az eredetihez hasonló helyen a beálló motívumra szorosan és gyorsan egyesülnek *egy* fő alatt.

Ahol viszont a földrajzi választóvonalak a törzsek faji különbségét, különállását, zárt egységét fejlesztették

* Bár külső kényszerítés valószínűleg ilyenkor is szerepelt.

ki, nagyobb, erősebb motivumnak kell beállania, hogy a törzsek önállóságukat feláldozzák és a szövetség létrejöhessen. Az ilyenben, ha létrejött is, a törzsi elkülönültség, függetlenség tartósabban megmaradt. Az új aggregatum nem olyan egységes, rendszerint nem egy fő alatt, de egy fenyegető törzsszel *szemben* alakul.

Van arra is eset, hogy a szervezetekben érkezett törzsek letelepedés után, pl. földrajzi viszonyok következtében újra szétváltnak. S későbbi egyesítési törekvések vagy nem egyáltalán sikerülnek (görögök) vagy csak nehéz harcok után (angolszászok).

21. §. Az ilyen — bármily módon és motivumra létrejött — szövetségben mindig kell egy centrális hatalomnak lenni, amelyik a különböző törzseket összekötni, egységesen vezetni és igazgatni tudja. Enélkül a motivum (félelem, kényszer) megszűntére a szövetség is felbomlik.

Ez a centrális hatalom, vagy egy hegemon törzs, vagy az összes törzsek királyai, mint valami magasabb testület, vagy *egy* korlátlan király. Egy némileg merész analógiával, ahol csak a hatalom birtokosainak számára akarunk célozni, az elsőt arisztokratikus, a másodikat olygarchikus, az utolsót monarchikusan vezetett szövetségnek, népnek lehetne nevezni.*

A szövetség vezetésének ezek a módjai egymásba átmehetnek, átalakulhatnak. Tekintettel arra, hogy az eredményes, tehát egységes vezetettség a törzsszövetség első szükséglete: a két elsőből rendszerint az utolsó alakul ki, azaz az *egy* király uralma. Az egy vezér által igazgatott szövetségek harcolnak legeredményesebben és ha nem nyugszanak csak az illető vezér személyén, hanem egy általa képviselt hatalmi institúción, a legtartósabbak is.

Általában mentől hatalmasabb, állandóbb maga a

* Bizonyos fejlett esetekben a két utolsó a lényegét is fűdi.

centrális hatalom, a szövetség is annál tartósabb. Az egymásra féltékeny törzsek a központi hatalom független és korlátlan helyzetét teremtik meg, ami végeredményben ismét csak a szövetség szoros egységét jelenti. A rabszolgák száma nagy, az az úr a szövetségben, akinek legtöbb rabszolgája s bennük akarátának, a törzsektől független valósítója van. Aki ténykedéseiben az egymásra féltékeny törzsek segítségére, legjobban tud támaszkodni, és ezt a hatalmi fölényt a legerőszakosabb eszközökkel is, a saját előnyére érvényesíteni tudja (Chlodvig).

A szövetség tartóssága és szorossága, tehát az elemek kölcsönös helyzetén és személyi momentumokon egyképen megfordul. Legszorosabb a szövetség: *egy* személy uralma esetén, legtartósabb, ha ez egy személy szerepének, az elemek kölcsönös viszonyában és valami hatalmi institutióban állandó alap van adva.

Míg a kezdeti törzsben a vezér intézkedései csak törzsi akaratok valószínűsítésére szorítkoznak (harci eszköz), később az akarást, az iniciatívát is a vezér (király) adja, de a törzs szigorú ellenőrzése alatt. Végre: a fent vázolt fejlődés eredményeképp, a király az akarat kezdeményezésében, tárgyában és mikénti kivitelében is teljesen korlátlan lesz.

22. §. Az így kialakult szövetség, mely a tartósabb együttlétben bizonyos egységet nyert, a természeti akadály *kényszerű* hatására letelepedik.

A békés letelepedést megkönnyíti illetőleg a kényszerítő külső motívum mellett hat: az a központi hatalom, mely az aggregatum egyes elemei közötti harcokat, az aggregatum egységének és evvel saját hatalmának biztosítása végett megakadályozza. Minél nagyobb, változatosabb területen történt a telepedés, az erők kölcsönös lekötöttsége révén, a részenkinti békés foglalkozásra való áttérés, annál gyorsabb. A véglegesség, az állandóság is természetesen csak belső zavarok, harcok, arra való kísér-

letek után, egy tényleges, vidékenkénti külön részekre való válással, *lassan* következik be. Az egyes, ténylegesen szétvált részek közötti összeműködés, békés érintkezés, a központi hatalom szerepének, de még inkább a magas kulturális fokon meginduló *kereskedelemnek* az eredménye. A központi hatalom csak a részek közötti *konfliktusokat* akadályozza meg s így szerepe inkább elkülönző, szétválasztó. A részek közötti békés érintkezést a kereskedelem teremti meg s vele egyben az eredeti egységet, egymáshozfűzöttséget ujítja fel.

A központi hatalom (ha az hegemon törzs) letelepedésének helye is nagyon fontos itt! Ha az a hely stratégiai viszonyainál fogva a béke fenntartására és (főleg később) a kereskedelem irányítására is alkalmas — : az illető helyen lakók megmaradnak legfőbb központi hatalmukban, ha nem, akkor ez a hatalom rövidesen oda száll át, ahol a földrajzi viszonyok a fenti szerep vitelére alkalmasak.

Ime: Róma és Alba példája!

Maga Róma kezdeti története, a kereskedelem fentvázolt, végtelenül fontos szerepére, a legillusztrálóbb példa!

A Tiberis mellett feküdvén, mely egész Itália főkereskedelmi csatornája a forgalomnak Rómán keresztül kellett lebonyolódnia. A lakosokban is meglehetett az érzék, hiszen a legrégibb jogi intézmények és jelvények mutatják, hogy már korán foglalkoztak a kereskedelemmel. Korán fellép a vert pénz használata; hidakat, utakat építenek, tengertúli államokkal kereskedelmi szerződéseket kötnek. Nyilvánvaló tehát, hogy Róma egész Latiumot (a 30 civitast) a részint belőle kiinduló, részint keresztülhaladó forgalmi és kereskedelmi ügyletekkel, már korán behálózta és evvel összefűzte. Az egyes civitások érdekeiknél fogva, mind szorosabban kapcsolódtak Rómához és Rómán keresztül egymáshoz. Hova tovább ter-

mészetes fejüknek, központnak ismerik el. *Önként és békésen* sorakoznak hatalma alá, mint Mommsen sejti. Csak a renitens és egymásközt nyugtalankodó civitasok megfélemezésére, Róma kereskedelmi érdekeinek legfőbb követelménye: a béke és vele az *egység* végleges külső megteremtésére szolgálhatott a latin háború. Világosan ki is fejezik ezt mondván: «béke legyen a rómaiak és valamennyi latin község közt, valameddig a föld áll!» Még inkább abban, hogy amit háborúban közösen nyernek, egyformán volt megosztandó (egység!). Valamint abban, hogy elhatározták a kereskedelmi és hiteljog azonosságát s végre a teljes egyenjogúságot rómaiak és latinok közt.

Az egészben egy tényleges összefűzöttségi állapot *öntudatos* felismerését látjuk! S ha ehhez hozzávesszük, hogy Róma kedvező stratégiai viszonyai, fizikai és rendezettségi fölénye révén, az új egységes alakulat központi örének (kifelé is, befelé is), mint a forgalom közvetítője pedig irányzójának szerepét tölti be: máris *maga a keresett* magasabb *alakulat* van előttünk!

A kereskedelem tehát a békés együttműködést, az egyévválasztást, az egymásra támaszkodó érdekek rendszerét — : egy szóval egy társadalmi organizmust fejleszt ki, mely éppen a küszöbön álló állami alakulás alapja. (Ehhez, még csak a köz és a «magasabb emberi» érdekében irányzó központi hatalom és a benne érvényesülő öntudat, hiányzik.)

23. §. Térjünk a letelepedett aggregatum belső tagozottságára vissza! A letelepedés révén a hozott faji és eredeti különbségek, mint tényezők, lassan eltűnnek, illetőleg átalakulnak. Helyettük társadalmi tagozottság és az állandó helyi érdekűek kb. csoportjai vannak előttünk. Különböző társadalmi rangokként 1. a centrális hatalom részesei; 2. a fegyveresek (=nemesek); 3. a szabadok; 4. rabszolgák. Mellettük, illetőleg részben maguk és ezek

közé sorakozva: a vidékenként, helyi viszonyokként külön érdekűek.

A régi *faji* különbségek tisztán külsők voltak, nem járt velük érdek-, helyzet-különbség. Sőt a különböző eredetűek (törzsek) érdeke azonos, másképp nem szövetkeztek volna, vagy a szövetség nem lett volna tartós. Viszont a szükségletkielégítés — ha a szövetségben alkalmas módot talál is — anélkül, azon kívül sem volt lehetetlen.

Most, rendekként és vidékeként az érdek különböző, de ezek a különböző érdekek egy kölcsönös függésben vannak egymással, egyik ténylegesen a másikra szorul.

Kezdetben természetesen a helyzet nem ilyen éles és kifejezett, mint vázoljuk és *semmi esetre sem tudatos*.

Ennek az alakulásnak csak kezdeti állapotáról van még szó. Kezdetben a nép-aggregatum csak *egy* részének a királynak érdeke tudatos. Ő az, aki legkorábban öntudatosan tör érdeke minél tökéletesebb megvalósítására, hiszen szerepe, hatalma is evvel a törekvéssel kapcsolatban erősödik. A királynál tehát az érdek és helyzet már korán tudatos, de hiányzik annak tudata, hogy érdekének megvalósítása nem független az egész aggregatum érdekétől, hogy evvel nem lehet ellentétben, sőt kielégítésében egyenesen az aggregatumra van utalva (bár viszont is) s evvel együtt *egy egészet* képez.

24. §. Emlékezzünk vissza, hogy maga a király (veszünk a központi hatalom legegyszerűbb alakját az *egy* korlátlan királyt!) genetice kezdetben nem egyéb, mint a törzs harci eszköze.

Benne, választásában nyilatkozik meg először az egész akarata, még nem ugyan magára irányuló, de más egészekkel szembeni akarata. Ugyanaz a hatalom, melyet a vezér, a későbbi király, mint a törzs eszköze a törzs érdekében ugyanattól nyert, arra is szolgál, hogy saját

külön érdekét is előmozditsa vele.* Ez a külön érdek nem is ütközik a többiek, az egész törzs érdekébe. Hiszen ez a külön érdek, a harcok és vándorlások korában, a többiekkel egyformán, nagyrészt idegen területektől rabolta a maga kielégítésének tárgyát. Ez a kielégülés, vagy a megrabolt végleges megsemmisítésével, vagy helyzetének tipikus megváltoztatásával járt. Az utóbbi: rabszolga vagy meghódoltként a törzsbe való bekebelezés azt eredményezte, hogy az új törzsbeli érdeke, ettől fogva a törzs érdekével azonossá lett s mint ellentétes tényező megszűnt hatni. (Már itt hangsúlyozzuk, hogy, ha sem a megrabolt megsemmisítése, sem helyzetének fenti tipikus változása be nem következett, azaz: az ellenséges törzs harc képes maradt, (bár nem egyének közti) *kölcsönös jogi respektálásra* földtulajdon és határok kialakulására vezetett). Mihelyt azonban a letelepedés bekövetkezik, megszokás révén a király továbbra is igényli külön érdekei megvalósulását s erre most már a törzsön belül tör.

Az aggregatumon belüli időnkinti apró harcok még szolgáltatnak neki eszközt hatalma kiszélesítésére, újabb rabszolgák, tárgyak szerzésére. A teljesebb béke beállására azonban önkényes alattvalóival szembeni hatalmi tényeket** kell gyakorolnia, hogy a fentiek továbbra is rendelkezésére álljanak. Az aggregatumon belüli nőket, rabszolgákat ragadja magához, sőt szabadokat rabszolgáivá tesz. Mások, mindenki földjére jogot formál stb. Egy közületen belül a magát korlátlanul kielégíteni kívánó erő, így befelé a közületi társak ellen fordul. Más hasonló jogok és igények ellen, ugyanazon erők ellen, amelyek kezdetben, eredetileg, kifelé segítették egymást, egymás mellett megnőttek, korlátlanak látszóttak, a harcban

* Több asszony, több rabszolga, nagyobb földterület a király külön érdekei.

** Adóztatás.

egymást nem gátolták, egymással szembe nem kerültek, sőt a minél nagyobb összhang volt sikeres eljárásuk alapja.

Törekvéseinek természetesen vannak ellenzői. Minél több törzsből alakult annak idején a szövetség és ezek különbségei, önálló jogai, de főleg külön vezéreinek jogai nem mosódtak el, a király annál több olyan egyessel találja magát szembe, akinek öröklésszerűen megszokott külön egyéni szükségleteibe ütköznek törekvései. Történik ez leginkább az eredeti törzsek volt fejeivel, királyaival, akik maguk is despotizmusra hajlandók lévén, az egyeduralom legerősebb ellenségei. Míg közülük *egy*, a korlátlan főhatalmat meg nem ragadja, a további változás nem állhat elő. Mihelyt azonban valaki a korlátlan, a közületen belől nem fenyegetett személyes főhatalmat megszerezte: a kezdődően állami alakulás helyén, egy tisztán magánjogi viszony képződik ki. Az úr és a szolgák viszonya. A királyé minden rabszolga, a királyé minden föld. A király és alattvalók látszólagos egyenlősége is megszűnt; a szabadok a rabszolgák közé süllyednek le: a helyzet a *despotismus*.

A kizsákmányoló központi hatalom lehet *egy* egyes, (mi ezt vezettük le), de lehet egy rend, vagy egy osztály is (egy közületen belül). Sőt lehet egy kisebb, külön közület: törzs (mandzsú), község (Róma) más közületek összességével szemben, amelyek éppen hatása következtében lesznek eggyé, fűződnek össze.

25. §. Ez a most vázolt változás a fentiekben szinte egy — az alattvalók és király közti társadalmi-háború képében látszott végbemenni. Pedig lehetett, sőt legtöbbször, tényleg sem volt más, mint a királynak tulajdonított túlvilági erőttől való félelemből, tiszteletből eredő, békés, önkéntes alakulás. A király önkényes, önérdékű *igazgató* tevékenységének eredménye. Annál is inkább az, mentől nagyobb, függetlenebb a hatalma.

A király úgy rendelkezik az egész közülettel, mint eszközeivel és tulajdonával. Valósággal a saját, mentől tökéletesebb életét rendezi be, aminek szükséges feltétele (illetőleg határa), hogy az eszközök: alattvalók is lehető jól legyenek ellátva, legalább legelsőrendű szükségleteik ki legyenek elégítve. A király figyelme, rendelkezése tehát — saját érdekében — kell, hogy ide is kiterjedjen! Így jelentkezik a legfőbb hatalom, mint igazgató hatalom. Az igazgatás célja ugyan, még csak az uralkodó személyi java, de ez — helyes igazgatás mellett — már involválja az eszközül szolgáló alattvalók bizonyos javát is.

A kontroverzia tehát uralkodó és alattvalók között kezdetben még a legkorlátlanabb despotia idején sem olyan éles, mint azt a «ma» szempontjából gondolnánk. Hiszen míg a szoros értelemben vett egyén elő nem áll: egyéni jogokról és azok elnyomásáról sem lehet szó. Az összességnek épen a teljes alávetettség lehet a legmegfelelőbb életmód. Az alávetettségben magasabb intelligencia, nagyobb erő irányzása, segítsége érvényesül. «Az uralmi kapcsolat által a gyengébbre átmegy az erősebb tehetségeinek egy része.»*

A király korlátlan hatalma az alávetettek hatalmát, védelmét és mindenestre irányzását jelenti.

Röviden! Egyéni alávetettségéről, mint elnyomottságról csakis tudatos, felismert, külön egyéni érdekek esetén lehet szó. A külön érdekek azonban kezdetben még nincsenek kialakulva, vagy nem tartósak s ahhoz, hogy tudatosak is legyenek —; az alattvalók szellemi képessége még kicsiny.

Kezdetben nem külön egyének sokaságáról, de valószínű, szoros értelemben vett együttességről (bizonyos mértékű egyformaságról) lehet csak szó. Addig pedig, míg az egyes, állandó érdeke valószínűsítésére, tudatosan és

* Concha Gy. : Politika I. 84. §.

önerejével működni nem képes, természetes irányítója: a király.

A békés és *állandó* letelepedés, a különböző vidékek, viszonyok, foglalkozások, nagyrészt a kereskedelem, lassan létrehozzák a külön érdekek rendszerét.

Maga, a szoros értelemben vett egyéniség és a hosszú és állandó társadalmi, közületi élet produktuma.* Közületen kívül nincs egyéniség. Ilyenen belül, az egyes függetlenítheti, egy specialis tevékenységre adhatja magát. A szerves összeműködés tárgyanként meghatározott rendje teszi lehetségessé, hogy az egyes, e tárgyakon kívül eső körben, sőt magukban a tárgyakban, mikéntjük további alakításában, igazi egyéni életet éljen.

A társadalmi élet és főleg a benne érvényesülő munkafelosztás automatikusan kialakítja a külön egyéneket; az egymásra támaszkodó, külön egyéni érdekek egy egész rendszerét teremti meg.

Amilyen mértékben lesznek tartósak és határozottak a külön egyéni érdekek, ugyanolyan mértékben találja magát *szembe* a király, több és több egyénnel, korlátlan törekvései megvalósításában. Főleg ha a külön érdekek — egy új motivumból tudatossá is válnak.

26. §. A felsőbb irányzó akarat csak annyiban érdekli az egyest, amennyiben tényleges, de még nem tudatos, érdekére, külön szükségű egyes voltára *nincs* tekintettel — amikor tehát az igazgatás rossz.

Nem is szükséges, hogy az intézkedések kifejezetten embertelenek, visszaélések legyenek; a viszonyok fejlett és így bonyolult fokán, a legfőbb személyes igazgatás, a legjobb akarat mellett sem, lehet tekintettel a külön érdekekre.

A király vagy, maga látja be, hogy már rászorul az egyesek önérdeküket meghatározó tevékenységére (ilyen-

* Más oldalról, különösen a keresztény vallás fejlesztette ki!

kor békés hatalmi megosztásról van szó), vagy ezt be nem látva, akár szándékosan, akár akaratlanul most már tényleg szembe helyezkedik az egyesek érdekével. Lassan egy mindinkább kiélesedő konfliktus indul meg király és alattvalók között.

Az Aristoteles féle (Nikomachosi Ethica VIII. 11.) önhelyzetével megelégedett király, aki a javak tekintetében a többiek felülmulja s mint ilyen többre nem szorulván, nem is fogja önhasznát, hanem alattvalói hasznát tekinteni — a történelem tanúsága szerint — csak ritkán jelentkezett.

Sohasem lehet valaki elég hatalmas, elég gazdag, hogy még többre ne vágyjon. Hiszen a hatalom, az erő egyenesen indító motivum újabb hatalmaskodásra. A teljes lenyűgözöttség, erőtlenség lehet akadály nagyobb vágyak kielégítésének; (ha egyáltalán vannak ilyen esetekben nagyobb vágyak?) az ilyen lenyűgözött csak elsőrendű életszükségletek kielégítésére szorítkozik. De a hatalom, a túlerő, amelyik magában is új és nagyobb kívánságokat és szükségleteket jelent, önmagára nézve, sohasem lehet korlát.

Ehhez képest a hatalmi önkorlátozás sem lehet kielégültségből eredő, hanem szükségszerű.

Külellenség támadásai esetén például a király világosan az alattvalók intenzívebb segítségére szorul. Hogy alattvalóit erre rávegye s őket a segítségre alkalmasabbá tegye respektálni és kielégíteni fogja külön érdekeiket, szükségleteiket is. Ez viszont a hatalomban való részesedést, erejük, segítő voltuk tudatát ébreszti fel az alattvalókban.

De ilyen külső fenyegetettség nélkül is az esztelen önkény, a nyers erőszak nem érvényesülhet anélkül, hogy végeredményében az egész közület, tehát a király hatalmának romlásával is, ne járna. Ezt ismeri fel a magas szellemi képességű király, aki — ugyan továbbra

is csak önértékéből — az alattvalók érdekének minél tökéletesebb kielégítésére is törekszik. Ebben a jól fel-fogott érdek alakjában jelentkezik esetleg az önkorlátozás (ebben jutunk az Aristoteles féle királyhoz legközelebb).

Lényegében mindkettő kényszerű felismerése annak, hogy a hatalmas az alattvalókra van utalva.

Ha sem külső fenyegetettség, sem tudatos, célszerű felismerés nem hat a hatalom korlátozására, a további rossz és önkényes intézkedésekre nyílt ellentét áll elő király és alattvalók közt. Minden ember érdeke utódai-ban, de társaiban is állandó képviselőt nyer a király korlátlan törekvéseivel szemben. Ez az ellenállás meg sem semmisíthető illetőleg: egyes részeknek az aggregatumból való kiszakadása, vagy teljes kiirtása, magát a közületet semmisíti meg. (Bár részenként és időnként ez is előfordul.)

Végleges megoldás, ebben a helyzetben, csak vagy utolsó percben adott *koncesszió*, vagy *forradalom*, *láza-dás*, *politikai gyilkosság* útján lehetséges.

Tartós változást megteremteni, azonban csak úgy képes, az egyes, ha nem csupán, arra nézve volt káros, nem csak ellene irányult a király törekvése, hanem sok más egyesre is.

Az egyéni érdekek egy állandó rendjével szemben, a rossz intézkedések motivumai az egyéniesülésnek, az érdekek *tudatossá* válásának, de nem mindjárt egyénen-kint; először az azonos érdekűeknek, rendeknek, osztá-lyoknak, vidékeknek tudatát és egyben különállását fej-lesztik ki. Mihelyt az a kialakult tudatos állapot ele-gendő külső erővel rendelkezik — fenti módon (erőszakosan vagy békésen) beáll a változás.

Ehhez képest kifejezett despotismus csak addig lehetséges, míg az alattvalók korlátlan vezetésre szorul-nak; míg egyrészt, önirányzó életre képtelenek, másrészt

a központi igazgatás a még csekély számban levő különböző helyzetűekre tekintettel képes lenni. Mihelyt ez megszűnt, vele a tartós egyéni despotia is lehetetlenné vált.

Maga a despotismus az egyéni érdekek kialakulásának kora.

Hasznos eredményei: 1. Egyéni akarattal a közt szorosabban fűzi össze, akár közvetlen hatalma alatt, akár később, evvel szemben. 2. Törekvéseivel végeredményben a közt külön érdeküket ismerő, tudatos egyénekre bontja.* 3. *Megalapítója a korlátlan, központi, tudatosan igazgató hatalomnak.*

27. §. A fent vázolt személyi változás a közület vezetésében mindaddig ismétlődik, míg a despota helyére olyan egyén kerül, aki a hatalom és az alattvalók kölcsönös egymásra utaltságát felismeri és eszerint igazgat.

Ha sűrű, gyakori személyi változásra van szükség, míg egy ilyen egyén kerül a közület élére, megtörténhetik, hogy az eddig egy személybe összpontosult hatalom a gyakori változással szétmorzsolódik. Eredménye, hogy az utoljára választott király erősen a többségtől, vagy valamely rendtől lesz függő; vagy a közület egyáltalán nem is választ állandó főt, hanem, mint köztársaság maga veszi át a közület irányítását.

Ez utóbbi természetesen feltételezi, hogy az egyének a köz igazgatásában elég jártasak, szellemileg fejlettek legyenek.

Eredményezze, ez a lényegbe vágó változás, akár az állandó királyi szerv megmaradását, akár az egész közület testületi, köztársasági működését (ezek az állami alakulásnak csak formái), a fontos az, hogy a továbbiak-

* Melyek azonban rokonsági, *érzelmi és társadalmi* kapcsolatokkal szorosan össze vannak fűzve! A megbontás tehát csak pszichikai természetű.

ban egy közület, egy szerv általi, tényleges, meghatározott mód és irány szerinti öngazgatása van előttünk.

A legszerencsésebb eset, ha a korlátlan hatalmát megtartva a király önkéntesen osztja meg hatalma gyakorlását az alattvalókkal. Így a legfőbb egységes igazgatás megmarad. — Legideálisabb, ha a közület önmagát igazgatja, bár az alatt a forma alatt a legszélsőbb despotia is visszatérhet a többség visszaéléseiben, a kisebbséget erőszakosan elnyomó intézkedéseiben. (A francia forradalom.)

Ránk nézve csak az a fontos, hogy kialakuljon egy olyan szerv (testület vagy egyén), amelyik legfőbb erővel, de a közület céljait, az egyesek külön érdekeit, sajátosságait s bennük az ember legáltalánosabb, legmagasabb célját, figyelembe véve igazgat.

A despotiától a kifejtett államig a történelem a helyzet, állapot- és forma-változások egy egész sorát mutatja. Az összes változások mind azt eredményezik, hogy egyrészt az egyéni érdekek rendszere alakul ki mindig tökéletesebben, másrészt az egész közület élete nyer a fentieket respektálva tökéletes irányítást, magasabb érdeke kielégülést.

A korlátlan központi szerv, amelyben végeredményben a köz akarata érvényesül és amely által, az egyesek kapcsolata még szorosabb és magasabbrendű lesz — az *állam*.

Benne jelenik meg az *«egész»*-ről, sajátosságairól, érdekeiről és *céljáról* való *tudat*.

Benne érvényesül, kifelé és befelé irányuló tevékenedéseinél az *«egész»* *akarata*, morális és fizikai *ereje és hatalma*.

Maga nem más mint az *«egész»* akarata és *sajátossága szerint* kialakult hatalmas eszköz, melyben továbbra is leghatározottabban nyilvánul minden nemzeti sajátosság.

Végezze működését egy vagy több személy, a további fejlődés csak arra irányul, hogy mindazok az egyesek, akiknek külön egyéni cselekvése és érdeke eleinte csak eszmeileg képezte a köz életét,* ténylegesen, külsőleg, aktíve is részt vesz az igazgatásban; s ennek eredményeképp a legfőbb igazgató szerv tudottan külsőleg is eszközévé, eszmeileg egy magasabb önirányzó funkciójává lesz a közületnek.

Ez azonban az államnak már egy fejlettebb, tökéletesebb formáját adja. Állami alakulás pedig már akkor megtörtént, mikor az egész közület érdeke egy eszközben (személyben) tudatosan akartatik, érvényesül és ebben további igazgatót nyer. Az irányzás szempontjai az egymásra támaszkodó érdekek rendszerének, mint a beletartozók összességének: — *egy egységesen érző, egységesen gondolkodó szerves* (psychikai és morális) *egésznek* védelme és vezetése. Ebben pedig minden egyes ember érdekének, tehát a legmagasabb emberi érdeknek is, a védelme: mint öntudatos önigazgatás.

Kifejlesztőjében, az egész közületben egy magasabb psychikai, erkölcsi *személyiség*, egység van előttünk —: *a nemzet.*

A mult összekapcsoló emlékeiben organizált érzéseiben az érzelmi egység. A jelen tudatos, felismert egymásra utaltságában: a fizikai egység. Tudatos önirányzó állami működésében pedig: a személyiség.

28. §. Ha az állami alakulás a központi állandó királyság megmaradásával történt, vele a lehetőség is megmarad arra, hogy a király helyzetével, legfőbb hatalmával esetenként visszaéljen. Viszont a köztársaságnál (a tömeg nem cselekedhetvén) szervre van szükség. Ez a szerv, de még inkább az azt választó többség, a helyzetből fakadó hatalmával ép úgy visszaélhet, mint a király.

* Lásd következő V. fejezet.

Minden nemzet története befelé nagyon sok visszaesést, stagnatiót mutat a tényleges állami életből despotiába, többségi-, rendi-, vagy osztály-uralomba és viszont. A hatalomnak egy sajátságos ingadozása egyik egyéntől a másikhöz, egyik rendtől a másikhöz, van itt előttünk, míg végül a hatalom egy egyensúly helyzetet talál.

Nem lehet célunk itt ezt az egyensúly helyzetet is, mikéntjét stb. röviden: az állami élet legbiztosabb, legáltalánosabb *formáját* tárgyalni.

Hiszen ez, éppen mint állami berendezkedés, az állam alakulása tárgyalásának keretein már kívül esik. De meg a biztonságot és állandóságot adó *forma fajonként, műveltségi fokokként nagyon különböző*. Egy végső államforma levezetése tehát kizárt.

Mégis, ha szorosan figyelembe vesszük, a fentiekben az államnak csak kifelé a maga egészében történő alakulását vizsgáltuk. Hogyan alakul meg az állam befelé, az egyén és a köz viszonyában micsoda változások állanak be? — nem lehet rám nézve egészen közömbös.

Nem külső eredményeket, a különböző államformák kialakulását vizsgáljuk tehát a következőkben, hanem — bár csak néhány sorban — azt a *belső* alakulást, melynek szakadatlan motivuma az állami életnek, visszaélések, hatalmi túlkapások miatti, időnkénti szünetelése.

29. §. Fentebb hangsúlyoztuk, hogy a despota igazságtalan, rossz intézkedései legtöbbször nem az egész közület (minden egyes egyén) tudatát ébresztették fel, hanem csak egy leghatalmasabb rendét. Ilyen esetben, akár mint többség, a hatalomban csak ez a rend részesült.

Egy ilyen rend érdekei a társadalmi kapcsolat révén közelebbről és világosabban függnék össze a többi rend érdekével. Hiszen a leghatalmasabb rend érdeke a köz érdeke és viszont.

Az a tény, hogy *egy* rend került a hatalomba még

nem jelenti egyben — és különösen eleinte nem — a hatalommal, a saját külön érdekében való visszaélést. Hiszen az illető társadalmi rendbe először mindenki bejuthat. Csak amikor a rendbeliek észreveszik, hogy a rendi tagság hatalommal jár, jelentkezik a törekvés: ezt kizárólagosan, maguknak megtartani, magukat az abban való osztozkodástól, a hatalom alapjának esetleges elvézésétől, megvédeni. A társadalmi rendek kasztszerű alakulására ebben is van egy ok. A kasztalakulással azonban az értékes elemek, egyénileg hatalmasok, kihalta után új ilyenek, nem igen jelentkeznek; de főleg, a biztosított állapotban levők kötelességüket az állami tevékenységében nem, vagy csak saját hasznukra végzik. Evvel egyrészt az egész nemzetet, de saját magukat is gyengítik, másrészt igazságtalan intézkedéseikkel alávetett rendek alakulását, tudatát ébresztik fel. A fent leírt folyamat ismétlődik.

Mihelyt az alávetett rendek kifejlődött tudata elegendő erővel párosul, az erőszakos vagy kikövetelt hatalomban való részesedés sem fog elmaradni. Ha mindig csak egy rend tudata és ereje fejlődött ki eléggé: a rendek között egy egymásután bizonyos váltógazdaság megy végbe. Először a papi vagy katonai rend, majd a földbirtokosok iparosok, kereskedők, végül a munkások is részesednek a hatalomban.

Ez, más oldalról, élénk bizonyíték arra is, hogy az állami hatalom nem a király vagy egy-egy rend, hanem az egész nemzet együttes hatalma.

Az állami funkció *csak jelentkezik, elhelyeződik*, időnként egy meglevő társadalmi alakulatban, ereje azok meglevő társadalmi erejével párosul, de maga nem egy rendi (vagy egyéni) tevékenység pusztá kiterjeszkedése, kiszélesbülése. Hiszen csak, mint egy eszköznek, szervnek: a köz magasabb érdekét kell szem előtt tartania. Ha erre már nem képes, vagy ezt nem akarja, maga elgyengül,

de az állami hatalom nem gyengül vele. Más, erős társadalmi alakulatba megy át, lévén független az egyes szervek hatalmától s nem más, mint az *egész nemzet* együttes hatalma, önirányzó funkciója.

Egyik rendről a másikra való átmenet, amennyiben, a régiek is megmaradnak és mindig a legáltalánosabb foglalkozáskörök kerülnek felszínre vele, a hatalom gyakorlásában mind több és több egyén részesedését jelenti. Végeredményben a nemzet igazgatásában nem csak belsőleg, hanem külsőleg, formailag is minden egyes részt vesz, a nemzet külsőleg is tényleg önmagát igazgatja, amivel az állami lét és működés időnkinti szünetelésének veszélye végre ki van zárva.

A souverainitás azonban egységes és oszthatatlan marad.

Az egyének széles részesedése tehát az állami funkció *mozzanatok szerinti* megosztását, mozzanatok szerint külön szervezetben való elhelyeződését jelenti és így az államban egy magasabb személyi lét van előttünk.

VI.

Mindaz, ami jegyzeteink elején a horda, törzsek törzsszövetségek laza, egymással hol békés, hol ellenséges állapotában előttünk volt: az ember «népi» kora, népi állapota.

Jelenti a látszólag egyénileg tudattalanul, de tulajdonképpen *kényszerűleg*, más egyénnel azonosan és együttműködően végzett emberi cselekvések és alakulások korát.

A látszólagos nyers egyéni erő, a kialakuló jog korát. A független egyéni erő érvényesülése csak látszólagos, hiszen minden egyes hordában és törzsben egy-egy organizmus van előttünk, amelyik ugyanazon törvények alatt áll, mint a magasabb *személyi* organizmus (a nemzet) avval a különbséggel, hogy az utóbbinak e törvényszerűségekről tudata van. Működése tehát öntudatos, önigazgatás.

A hordának és törzsnek magáról sincs tudata, nem személy, csak pusztá organizmus. Benne az ember igazgatás alatt egyáltalán nem áll (horda) és ha áll: csak látszólag korlátlan egyéni akarat igazgatása alatt. De a törvényeket és ítéleteket és más elhatározásokat csak *látszólag* hozza a törzsfő, vagy király egyénileg. Úgy, ahogy a törvényhozó akaratában és tudatában megjelennek; tulajdonképpen nem jelentenek mást, mint az egész törzs sajátos, százados gyakorlatát és mindenkori érdekét. A törzsfő, a király is a törzsből való lévén, ítéleteibe, elhatározásaiba tudattalanul is beleviszi az egész törzs sajátosságát (tehát valami olyat, ami az egész törzsnek

megfelel, amit az egész törzs akar). Sőt, épen a király látszólag egyéni elhatározásaiban, jelentkezik legelőször egy ember tudatos akaratával támogatva a törzsi közöség és sajátosság.* Mihelyt az elhatározás *nem* ilyen, végrehajtásában azonnal szembe találja magát az egész törzs ellenkezésével. Ennek az ellenállásnak gyakran a király személye is áldozatul esik.

A király magában nem hatalmas, csak eszköze egy *tudattalanul* működő hatalomnak; mihelyt evvel szembe helyezkedik, ez hatalmába vagy életébe kerül.

Ez a tudattalanul működő hatalom: a mult tevékenységek felhalmozódott és organizált emléke és a köz állandó java. Mint kifejtettük, még despotia is csak úgy lehetséges tartósan, ha ez az állapot a köz érdekében megegyezik.

Itt is szabályszerűség van tehát, itt is organismussal, egységgel van dolgunk. Csakhogy ez az egység, organismus tudattalan. Csak jogok vannak, ezek azonos kötelesség volta még nem felismert. De ez nem jelenti azt, hogy aki a jogokkal helytelenül él (visszaél), jogában azért megmarad. A jogok és kötelességek egysége csak fizikailag és tudattalanul, *de szakadatlanul érvényesül*.

Még nincsenek külön szabadságbiztosítékok, ellenőrző szervek. Az ellenőrzés mindenki joga. Ha valaki felkel a meglevő rend ellen és elegendő ereje nincs a megváltoztatásra —: vagy megsemmisül, vagy olyan helyzetbe kerül (rabszolga), ahol a despota érdeke az ő legközelebbi érdeke is. Mindenki feltámadhat a meglevő rend ellen, érvényesítheti akaratát, tartósan azonban csak úgy, *ha az egyezik a köz hajlandóságával.***

* Benne válik tudatossá. Gondoljunk Pourtalis gróf nyilatkozatára: «Le législateur n'invente pas les lois, il les écrit.» (Bluntschli: Ált. államjog 280.)

** *Ha jogos, mondja Jellinek: Allgemeine Staatslehre. 241.*

A magyar «nép» szó helyesen jelent pusztá sokaságot, emberek tömegét; sőt ebben a kapcsolatban «urak és a nép» jogtalanokat a jogositottakkal szemben.* Az ember népi élete tényleg szervezetlen tömegélet (az egyén szempontjából, *egy* organismuson belül), azaz a *szervezettségi állapot* és a *jog* tudatának hiánya.

Az *állandó* helyzettel szoros társadalmi élettel határozódik meg, válik tudatossá amit tehetek, ami a jogom. (21—25. §§.)

Mikor a változó és bizonytalan szervezettség helyére az állandó szervezettség, egy állandó helyzet, a felismert és a többségtől támogatott jog lépett — előállott az alap, amin nemzet keletkezhetik. Ha ehhez mint constitutív elem hozzájárul az egész helyzet felismerése, továbbá tudatos akarása, védelme (külső és belső tényezőkkel szemben) és egy természetes főben, esetleg az összesség egy üsgyülésében való tudatos irányítása, akkor előttünk van működésében a nemzet: az állam.

2. §. Nemzet alatt együttesen élő és működő emberek *egységét* értjük. Egységet, melynek más nemzetektől különböző, de *minden egyénre* hasznos, értékes sajátossága van. Egységet, melynek magáról és a sajátosságáról tudata van és azt fizikai, erkölcsi erejével más, külsőkkel, de tagjaival szembe is külsőleg valósítja. A saját magáról, mint sajátosságokkal bíró egységről való tudat nem reflektatív, pusztá tudatállapot (nem *csak* ez), hanem éppen a sajátosságok akarásában, valósításában nyilvánuló tudat. Annnyiban tud magáról a nemzet, amennyiben e sajátosságokat, nemzeti berendezkedéseket akarja és megvédi, amennyiben azok szerint cselekszik.

Az utóbbi tevékenység a nemzet önigazgatása = az

* Mást jelent a «nép» szó ethnographiai értelemben; ilyenkor politikai vonatkozástól mentes. Mást mint államforma. Mi fejlődésrendi értelmét nézzük!

állam. Az állam tehát egyúttal a nemzet tudata is. Miután pedig az öntudat a legfontosabb eleme a nemzetnek, ez áll egyben az államról is. *Nemzet nincs állam nélkül, állam nincs nemzet nélkül.*

Minden állam nemzeti produktum; nem azonos a nemzettel, ez: személyiség, az állam: funkció. De ez a funkció éppen csak személyi funkció.*

3. §. Ez a funkció, az állam, ugyan kiterjeszkedhetik olyan területre is, amely területen és a rajta lakókban nemzeti alakulás még nem ment végbe, illetőleg nem ez a nemzeti alakulás ment végbe, amely a funkció létrehozására is szolgált.

Ilyen esetben meghódolt, alattvaló «nép»-ről beszélünk. Egy ember-egésztől, amely állami életet él, abban részt vesz ugyan, de nem saját nemzeti alakulása állami életét. Nem külön sajátosságai érvényesülnek ebben az állami tevékenységben, hanem egy más ember-egész sajátosságai. Vagy sajátosságait nem külön hatalmával, nem egyedül, más népeket kizáróan valósítja, hanem éppen másokkal együtt, azok nemzeti alapon keletkezett állami hatalmával.

Mégis, ez a «nép» nem saját különösségeit, vagy azokat nem saját hatalmával érvényesítve ugyan, — de állami életet él. Úgy tűnik fel, mintha itt állami alakulás ment volna végbe, még pedig a fentiekkel ellentétben, nem nemzeti alapon. Állam keletkezett, mellyel egyidejűleg nemzeti alakulás nem járt. Vagy éppen egy ilyennek negatívóján épült fel az új állam. Történhetik ez külső fizikai erő, *foglalás*, győzelem útján. Történhetik *földbirtokszerzés* útján. Valamely más állam királya a föld többségét (öröklés, ajándék útján) megszerzi, az igazgatást ezentúl itt is saját állami közegeivel és törvényeivel végzi. Történhetik még *vétel* útján is.

* Nemzet és állam egyet jelölnek. *Egy szerves egészet statikailag az egyik, dinamikailag a másik.*

Mindezek, mint az állami alakulás, a szerves fejlődés melletti új, önálló bázisai tűnnek fel. Vizsgáljuk azonban a dolgot pontosabban! Felvetődik a kérdés: keletkezett-e itt egyáltalán új állam? A felelet nyilvánvalóan: *nem*. Egy régi, más, már kifejtett motivumok alapján létrejött állam itt egyszerűen kiterjeszkedett. Az új terület nem új állam, hiszen kifejezetten a régi állam egy részévé (tartomány) lesz csupán. A tévedést az okozza, hogy az ezen területen élők is állami életet élnek. Igen, de a kiterjeszkedő vagy bekebelező nemzet állami életét!

Megtörténik, hogy az állami berendezkedés, a működés mikéntje (a jog) az elfoglalt területen az eredeti, a régi marad (Wales). Ebben az esetben az új, a kiterjeszkedő állam csak a hatalmat, a fizikai erőt adja és ami a legfontosabb, a felső irányzást. A függetlenség is megszűnt, a legjobb esetben együtteség állott elő. Új állam tehát nem alakult. *Az állam sohasem választható el a szervektől, módoktól, céloktól (irányoktól), melyekben és melyek által működik!*

A kiterjeszkedés jelenségének megvan a fordítottja!

Bizonyos városok vagy területek, melyek eredetileg valamely nemzet részei, esetleg autonóm szervei voltak, nyilvánvalóan nem nemzeti alakulás útján államokká különülnek. Privilegiumok útján, vagy saját ipari és kereskedelmi tevékenységükkel szerzett hatalommal függetlenítik magukat az eredeti állam alól és külön, önálló államot alkotnak. Az állami alakulás látszólagos bázisai a privilegium vagy a kereskedelmi és ipari javak.

Kérdezzük azonban, hogy az igazgatás, mint jelenség, az önigazgatás, működésének érvényesülő szabályai (a jog) hogyan jöttek létre? Nem privilegiumok és ipari javak alapján, hanem mint egy eredeti nemzeti élet jelenségei vagy egy közület szerves összeműködése, ennek felismerése és irányítása. *Vagy* csak egy már kialakult igazgatási módot és formát *vesznek át*, látnak el ezen-

túl *saját* erejükkel. (Maga az állami alakulás, amely sajátosságok nélkül pusztán mint egy működés nem gondolható — hiszen a működésben és formában is nyilvánul a sajátosság — ilyenkor nem jött létre.) Vagy ha ez létrejött, csak egy hosszas és eredeti szerves együttműködésnek (valóságos nemzeti alakulásnak) lehet eredménye.

4. §. A történelemben olyan gyakori államhatalmi kiterjeszkedéseknek és függetlenítéseknek van egy egész sajátos folyamata.

Tudjuk, hogy a valódi állami működés egyes egyének vagy társadalmi rendek visszaélései miatt, időnként szünetelt. Ilyen tényleges szünetelésekkor társadalmi kapcsolatok, osztályok, rendek szervezkedése, önműködése és öngazgatása jelentkezik helyette, szükségszerűleg. Az egész államból tulajdonképen csak társadalmi alakulatok összessége lesz. (Középkor.)

Ilyenkor, különösen eleinte, ha egy-egy társadalmi rend vagy egy egyén a visszaélések révén különösen hatalmas, hatalmát új és új területek elfoglalásában, terjeszkedésben érvényesíti. (Világállamok alapítására való törekvés.)

Ha pedig hatalma éppen a kizárólagos rendi vagy egyéni uralom következtében utóbb gyöngül, különböző népeknek egyazon formában való kormányzása lehetetlen lévén, az állam a rend fenntartására, a jog kiszolgáltatására is képtelen —: a társadalmi rendekre szétesett nagy államban először kisebb közületek (városok, bennök ténylegesen csak: egyes hatalmas rendek) államokká tömörülnek. Ezek esetleg privilegiumok segítségével békésen, utóbb egész összefüggő nagy területek fajilag különálló népessége küzdi ki nemzeti, állami függetlenségét. (A nemzeti alakulások kora.) Minden elkülönülésnek és vele állami alakulásnak eredményes, szerves összeműködés, erre való törekvés veti meg az alapját. Ezt pedig kihívja

a régi hatalom gyöngesége, irányzó tevékenységének hiánya, vagy eredménytelensége.

5. §. Mind a függetlenítés, mind a kiterjeszkedés tehát csak úgy lehetséges, ha a szóban forgó nép legfontosabb érdekeivel, tőle elválaszthatatlan sajátosságaival az új berendezések nemcsak hogy nem ellenkeznek, de *jobban* segítik azt elő, mint a régiek tették vagy tennék.

Az állami kiterjeszkedésnél például: ellenkező esetben a meghódított nép — legfontosabb életérdekei lévén veszélyeztetve — addig kel fel fegyveresen, míg vagy el nem pusztul, vagy felkelése sikeres lesz. Vagy fegyveres felkelés nélkül eredeti berendezkedéseit társadalmi úton újból létrehozza s a számára haszontalan államiakat igénybe nem veszi. Ami megerősödésre és ismét csak külön államalakulásra visz.

Ha viszont az idegen kiterjeszkedő állam berendezkedései, intézményei értékesek, hasznosak és meg is felelnek az illető népnek, a hódító és meghódított közötti különbség elenyészik, a nép teljesen beleolvad az államalkotó nemzetbe, külön népi sajátosságai, mint szükségtelenek, a kulturtörténet egy holt adatává válnak.

A sajátosságok értéke — amit a «nemzet» fogalmazásánál kiemeltünk — tehát nem jelent éppen a föld minden emberére *egyforma* értékességet, hasznosságot, hanem csak az állam területén élő egyénekre vonatkozót. Ha a minden emberre vonatkozó *egyforma* értékesség a nemzet alakulásának feltétele volna, úgy *egy*, az emberiséget magába foglaló nemzet alakulhatna. Ez pedig nyilvánvalóan lehetetlenség:

Hiszen az ember élete és benne legáltalánosabb, legmagasabb céljai sohasem választhatók el azoktól a specialis történeti, faji, földrajzi, helyzeti körülményektől, melyekben az ember bizonyos helyen és időben él.

Hiszen az ember élete nemcsak közöttük folyik le, nemcsak «körülmények» ezek, hanem az élet, a célok tartalmát is képezik. Az emberi élet és lehetősége éppen ezekben van meg és el nem választható, el nem abstrahálható tőlük.

Kell tehát, hogy az állam, mint a fentiek legfőbb valósítója, irányzója, helyenként különböző, más és más legyen.

Kezdetben a viszonyok relativ hasonlósága, fejletlensége és főleg nem tudatos volta még lehetségessé tették egy nagy, különböző népeket is magába foglaló állam létezését. Mentől inkább megindul az egyéniesülés, mentől inkább alakulnak ki, válnak tudatossá a specialis élet, cél alkotó elemek, annál inkább válnak egyes, elemeikben azonosabb, de mégis általános és értékes célú közületek külön-külön önigazgató államokká.

Egy abszolút érték, egy «általános emberi» nincs. Ez konkrétan nem más, mint a különböző «általános emberi célok» összessége.

Egy egységes állam tehát elképzelhetetlen és valósíthatatlan! Ime: «az emberiség államokra válásának» belső, logikai oka.

VII.

Kérdésünk megoldásához, vizsgálódásunk végéhez jutottunk!

Nézzünk még egyszer végig az egész fejlődési folyamaton s válasszuk ki azokat a visszatérő, állandóan ható motívumokat, amelyek az állam alakulásában jelentkeztek.

Első változás a rendezetlen állapotból egy relativ rendezettebb állapotba való átmenet (anyacsaládok, majd háború révén apacsaládok). Mindketten szorosabb együttlést, szorosabb összetartozást eredményeznek. De egyben az első egyéni szereplés alapját is képezik (legidősebb testvér, családapa), velük az egyén mások tevékenységeire is kiterjedő szerepet nyer.

Az együttműködést még fokozza a harci állapot. Ugyancsak itt is még nagyobb, még több egyesre kiterjedő hatalmat, tevékenységi kört nyer az egyes. Ez a szerep egyesülve a családapa szerepével, a törzsfőben már szinte állami működést ad.

A családi és hadi szerveződés tehát egyaránt előmozdítja az együttműködést egy oldalról, egy egyén függetlenségét más oldalról. Quasi önálló egyesek szerves egységének veti meg az alapját. A letelepedéssel, a földműveléssel, majd a kereskedelemmel a tevékenységbeni függetlenség, a külön érdek (= egyéniesülés) még inkább előtérbe lép. De egyoldalúan végzett munkája révén még jobban koordinálódik is az egyes. Ez folytatódik mindaddig, míg egyrészt egyéniségét, másrészt összefüggöttségét, csak csoportbani «egész» voltát [az ember fel nem

ismeri és a törzsfő, király és despota által kifejlesztett, legfőbb, *korlátlan* hatalommal ebben a csoportban *ön-magát* nem igazgatja — azaz míg az állam, *a nemzet* elő nem áll.

Főmotivumok: a harcok, vándorlások, a letelepedés, a földművelés, a kereskedelem, a despotismus stb.

A folyamat, ami megelőzi az állami alakulást: egyéniesülés és egyben koordinálódás, differenciálódás és integrálódás egyidejűleg.

Az államháza levés maga: e folyamat eredményének, az egyéninek és az összeműködésnek *felismerése, további tudatos akarása és igazgatása*. Lényegében: önfelismerés s mint ilyen, pszichikai természetű.

Tudjuk, hogy evvel tulajdonképpen nem igazi okokra mutattunk rá; hiszen a motivumokban a folyamat maga is jelentkezik. Inkább csak a folyamatot jeleztük.

Megértésünk időbeli természetű. Az egyes állapotokat (horda, törzs, törzszövetség, nép) nem tényleges zárt fogalmi különbségeknek, de pusztán időbeli egymásutániságoknak tünteti fel. Egyik sem jelent mást, mint egy a kutató által abstrahált átmenetet egy további alakulatba. Ezt bizonyítani látszik, hogy ez állapotok történetileg sem állnak ridegen elválasztva egymás mellett és után. Egyiknél sem beszélhetünk az alakulás első pillanatáról, mert egyiknél sem állapíthatunk meg egy olyan időpontot, amikor még nem és a rákövetkezőben már lett volna. Azaz észrevétlenül átmenetekkel állunk szembe egy alacsonyabb szervezeti létből egy magasabb felé.

Hiszen tudjuk, hogy a dolgok szakadatlanul változnak (élnek), egészen mások embrionális állapotukban, mint fejlődésük egy későbbi stadiumában.

Nem állapotok holt sorával állunk szemben, ahol a változást külső okok hozzák létre, de egy fejlődéssel, folyamattal, ahol az állandóan visszatérő motivumok annak egységét igazolják.

A folyamat: az *organismusból a személyi létbe* való kifejlődés. A hordából mint csírából az önmagát irányzó személyig —: a nemzetig.

Minden közbeeső alakulat csak átmenet, ami előre jelzi a következőket és magában foglalja a megelőzőket.

Az állam mindig nemzeti fejlődés eredménye. Nemzeti kialakultság bizonyítéka. A *nemzet* egy szerves együtterző, gondolkodó *egész* * *életnek* legtökéletesebb *formája: öntudatos önigazgatás*. Az egyes részek önállósága, érzés, gondolkozásbeli különállása a *szerves egységet* kizárja. Ilyen részek összeműködése tehát nem lehet állam. Csak államok szövetsége vagy egy átmeneti alakulat a bomlás, vagy az eggyéválás felé.

Az állam nem külön mesterséges alakulat, csak a *nemzet életnyilvánulása, működése*.

* *Összlény.*

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
I. <i>A tulajdonképeni kérdés megállapítása</i> — — — —	3
II. <i>A kiinduló pont és a vizsgálat iránya</i> — — — —	8
III. <i>Elméletek a kérdés megoldására</i> — — — —	12
IV. <i>Bevezető szempontok.</i>	
A horda. — A kollektív lélek — — — —	20
V. <i>Az állam keletkezése.</i>	
A homogen horda. — Anyacsaládok. — Testvércso-	
portok. — Osztódás. — Harcok. — Harci vezető. —	
Polygam és monogam házasság. — A törzs. — Noma-	
dismus. — A megállás motívumai. — A vezér. —	
A törzsszövetség. — A letelepedés. — A központi ha-	
talom. — Az egyéniesülés és eggyéválás. — A despo-	
tismus. — Állami, nemzeti lét — — — —	26
VI. <i>A népi, nemzeti és állami lét viszonya.</i>	
A népi lét, mint a kialakulás kora. — A nemzeti és	
állami lét egysége. — Az állam kizárólagos nemzeti	
alapon való keletkezése. — Az emberiség államokra vá-	
lásának oka — — — —	72
VII. <i>Összefoglalás</i> — — — —	80